

Discourse Analysis of Subjective Hermeneutics in Information Retrieval Interaction

Arezou Poloei¹, Nader Naghshineh^{2✉}, Sepideh Fahimifar³ and Alireza Noruzi⁴

1. Department of Information Science and Knowledge Management, Faculty of Public Administration and Organization Science, College of Management, University of Tehran, Tehran, Iran. Email: poloei@ut.ac.ir
2. Corresponding author, Department of Information Science and Knowledge Management, Faculty of Public Administration and Organization Science, College of Management, University of Tehran, Tehran, Iran. Email: nnaghsh@ut.ac.ir
3. Department of Information Science and Knowledge Management, Faculty of Public Administration and Organization Science, College of Management, University of Tehran, Tehran, Iran. E-mail: sfahimifar@ut.ac.ir
4. Department of Information Science and Knowledge Management, Faculty of Public Administration and Organization Science, College of Management, University of Tehran, Tehran, Iran. E-mail: noruzi@ut.ac.ir

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:

Received 31 July 2025

Received in revised form 6
September 2025

Accepted 23 September 2025

Available online 28 September
2025

Keywords:

information retrieval
interaction,
discourse analysis,
hermeneutics,
mental hermeneutics,
foucauldian archaeology

ABSTRACT

Objective: This study aims to analyze the literature on information retrieval interaction and to examine the extent to which this thematic area is influenced by mental hermeneutics. It also investigates how scholars have incorporated elements of mental hermeneutics into the information retrieval interaction literature.

Method: This study employs an analytical-descriptive framework and Foucault's archaeological method to systematically analyze the discourse in the information retrieval interaction literature, thereby identifying and describing the foundational components and influential structures of mental hermeneutics embedded within it.

Results: The study identified ten elements of mental hermeneutics within the information retrieval interaction literature. These elements include: meaning as the user's interpretive experience; the interpreting subject; the rejection of authorial intent; language as a field of being; meaning as a historical process; the virtue of polyphony and interpretive conflict; the removal of judgment criteria; the transformation of data and algorithms into tools for meaning-making; the information system as a context for semantic dialogue; and the denial of representation, with an emphasis on presence and experience. The results demonstrate the prevalence of mental hermeneutics in this body of literature.

Conclusions: The hermeneutic turn in information science has fundamentally redefined the field's core tenets, superseding classical positivist paradigms such as the Shannon and Weaver model. Within this new framework, data are reconceived as interpretable texts situated within discourse and power relations; the user becomes an active interpreting subject rather than a passive recipient; and context-dependent validity displaces absolute truth. Consequently, information science has evolved from a static data-transfer model into a dynamic paradigm focused on the co-creation of meaning, thereby establishing a crucial foundation for the design of more equitable and human-centric information systems in the digital era.

Cite this article: Poloei, A., Naghshineh, N., Fahimifar, S., & Noruzi, A. (2025). Discourse Analysis of Subjective Hermeneutics in Information Retrieval Interaction. *Academic Librarianship and Information Research*, 59(3), 1-26. <https://doi.org/10.22059/jlib.2026.404268.1799>

Introduction

The interaction between mind and world has always been one of the most fundamental concerns of library and information science. Williamson (2002) regards this interaction as the source of two essential processes: knowledge and action. In encountering the world, the human mind is not merely a passive recipient of information but an active interpreter that seeks meaning, order, and coherence in experience. From this perspective, knowledge results from the adaptation of the mind to the world, whereas action arises from efforts to adapt the world to the mind. However, where this correspondence fails to be properly established, “belief” intervenes, beliefs that may be true or false and that shape the formation of a “desire” to know, to change, and to understand more fully. Interaction thus constitutes the connective principle that links all of these factors.

The interaction between mind and world is not a linear or mechanical relationship but a dynamic and dialectical process. In this process, the mind interprets data on the basis of its pre-understandings and expectations, while the world, in turn, imposes constraints and affords possibilities upon the mind. Within this context, knowledge emerges as the “recognition of meaning within a framework of shared and stable rules,” whereas belief and desire function as motivating forces that shape the trajectory of this recognition. For this reason, in information systems and interpretive interactions, one cannot rely solely on the transmission of data; rather, it is necessary to devise mechanisms that enable valid interpretation, adjudication among interpretations, and the formation of shared knowledge.

This study aims to analyze the literature on information retrieval interaction and to examine the extent to which this thematic area is influenced by mental hermeneutics. It also investigates how scholars have incorporated elements of mental hermeneutics into the information retrieval interaction literature.

Method

This study employs an analytical–descriptive framework and Foucault’s archaeological method to systematically analyze the discourse in the information retrieval interaction literature, thereby identifying and describing the foundational components and influential structures of mental hermeneutics embedded within it.

The present study is structured on the basis of the theoretical framework of Foucauldian discourse analysis, with particular emphasis on the archaeological approach. Within this approach, discourse is understood not merely as a collection of words and texts, but as a network of rules, assumptions, and norms that make the emergence of specific statements and forms of knowledge possible (Foucault, 2019b). From Foucault’s perspective (2013), every discourse is governed by a set of unconscious or implicit rules that determine what can be said, what cannot be said, and who is entitled to speak. From this viewpoint, discourse analysis entails uncovering precisely these knowledge-producing and knowledge-limiting rules.

The selection of this theoretical framework for the study of information retrieval interaction is motivated by the fact that the literature in this field, particularly in the final decades of the

twentieth century, witnessed the emergence of an approach that may be termed “subjective hermeneutic discourse.” This discourse emphasizes user centrality, radical individualism, and the role of pre-understandings and mental horizons in information retrieval. Nevertheless, to date, little effort has been made to reconstruct and analyze these discourses as a coherent whole, on the basis of their underlying rules and presuppositions. Foucault’s archaeological method makes it possible, instead of focusing exclusively on individual authors or a linear historical trajectory, to move to the discursive level and to examine which shared elements link these texts together and how a set of conditions of possibility has enabled the emergence of “subjective hermeneutics” in information science.

Ultimately, discourse analysis not only leads to the identification of these elements but also enables their critique. For once the underlying rules are rendered explicit, it becomes possible to show what this discourse foregrounds and what it marginalizes, thereby opening a space for rethinking the theoretical foundations of information retrieval.

Results

The study identified ten elements of mental hermeneutics within the information retrieval interaction literature. These elements include: meaning as the user’s interpretive experience; the interpreting subject; the rejection of authorial intent; language as a field of being; meaning as a historical process; the virtue of polyphony and interpretive conflict; the removal of judgment criteria; the transformation of data and algorithms into tools for meaning-making; the information system as a context for semantic dialogue; and the denial of representation, with an emphasis on presence and experience. The results demonstrate the prevalence of mental hermeneutics in this body of literature.

The findings of this study indicate that what is referred to in the information science literature as the “hermeneutic turn” is not merely a theoretical development or a normative response to the limitations of previous approaches. Rather, it represents a transformation in the conditions of possibility for the production of meaning, the definition of truth, and the configuration of roles within the epistemic framework of the field. Within Foucault’s archaeological framework, this transformation can be analyzed as a shift in a regime of truth, one in which the rules of judgment, the position of the subject, the nature of data, and the functions of information systems are redefined.

Conclusions

The hermeneutic turn in information science has fundamentally redefined the field’s core tenets, superseding classical positivist paradigms such as the Shannon and Weaver model. Within this new framework, data are reconceived as interpretable texts situated within discourse and power relations; the user becomes an active interpreting subject rather than a passive recipient; and context-dependent validity displaces absolute truth. Consequently, information science has evolved from a static data-transfer model into a dynamic paradigm focused on the co-creation of meaning, thereby establishing a crucial foundation for the design of more equitable and human-centric information systems in the digital era.

Overall, this study demonstrates that the hermeneutic turn in information science can be understood as a moment of epistemic rupture, an instance in which meaning is redefined from representation to event, data from raw material to text, the user from recipient to interpreter, and the system from a technical tool to a discursive field. This study does not constitute a definitive judgment on the future trajectory of information science; rather, it provides an analytical description of the conditions in which new possibilities for understanding, designing, and evaluating information systems have emerged.

Funding

This research did not receive any specific grant from funding agencies in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

CRediT authorship contribution statement

Conceptualization, A.P., N.N., S.F. and A.N.; methodology, A.P.; software, A.P.; validation, A.P., N.N., S.F. and A.N.; formal analysis, A.P., N.N., S.F. and A.N.; investigation, A.P.; resources, A.P.; data curation, A.P.; writing—original draft preparation, A.P., N.N., S.F. and A.N.; writing—review and editing, A.P., N.N., S.F. and A.N.; visualization, A.P., N.N., S.F. and A.N.; supervision, N.N., A.N.; project administration, N.N., A.N.; funding acquisition, N.N. All authors have read and agreed to the published version of the manuscript.

Conflict of interest

The authors declare no conflict of interest.

Ethical considerations

The authors avoided data fabrication, falsification, and plagiarism, and any form of misconduct.

Data availability statement

Data available on request from the authors.

Acknowledgements

The authors would like to thank anonymous referees for their constructive comments.

تحلیل گفتمان هرمنوتیک ذهنی در تعامل بازیابی اطلاعات

آرزو پلوئی^۱، نادر نقشینه^۲، سپیده فهیمی فر^۳، و علیرضا نوروزی^۴

۱. گروه علم اطلاعات و مدیریت دانش، دانشکده مدیریت دولتی و علوم سازمانی، دانشکدگان مدیریت، دانشگاه تهران، تهران، ایران. رایانامه: poloei@ut.ac.ir
۲. نویسنده مسئول، گروه علم اطلاعات و مدیریت دانش، دانشکده مدیریت دولتی و علوم سازمانی، دانشکدگان مدیریت، دانشگاه تهران، تهران، ایران. رایانامه: nnaghsh@ut.ac.ir
۳. گروه علم اطلاعات و مدیریت دانش، دانشکده مدیریت دولتی و علوم سازمانی، دانشکدگان مدیریت، دانشگاه تهران، تهران، ایران. رایانامه: sfahimifar@ut.ac.ir
۴. گروه علم اطلاعات و مدیریت دانش، دانشکده مدیریت دولتی و علوم سازمانی، دانشکدگان مدیریت، دانشگاه تهران، تهران، ایران. رایانامه: noruzi@ut.ac.ir

چکیده

اطلاعات مقاله

هدف: این پژوهش به منظور واکاوی ادبیات تعامل بازیابی اطلاعات و جهت بررسی میزان تأثیرپذیری این حوزه موضوعی از هرمنوتیک ذهنی انجام شده است و به بررسی این موضوع پرداخته که متخصصان چگونه از عناصر هرمنوتیک ذهنی در ادبیات تعامل بازیابی اطلاعات بهره برده‌اند.

روش پژوهش: پژوهش حاضر با رویکردی تحلیلی-توصیفی و با روش دیرینه‌شناسی فوکو به تحلیل گفتمان ادبیات تعامل بازیابی اطلاعات پرداخته و عناصر هرمنوتیک ذهنی اثرگذار را از این مجموعه استخراج کرده است.

یافته‌ها: ده عنصر هرمنوتیک ذهنی از ادبیات تعامل بازیابی اطلاعات استخراج شد که عبارتند از: معنا به مثابه تجربه تفسیری کاربر، سوژه مفسر، نفی نیت مؤلف، زبان به مثابه میدان هستی، معنا به مثابه فرایند تاریخی، فضیلت چندصدایی و تضاد تفسیری، حذف معیار داوری، تبدیل داده و الگوریتم به ابزار معنا، سیستم اطلاعاتی بستری برای گفتگوی معنایی، و نفی بازنمایی تأکیدی بر حضور و تجربه. یافته‌ها نشان می‌دهد که ما با غلبه هرمنوتیک ذهنی در ادبیات تعامل بازیابی اطلاعات مواجه هستیم.

نتیجه‌گیری: چرخش هرمنوتیکی در علم اطلاعات، با عبور از الگوهای پوزیتیویستی کلاسیک مانند مدل شانون و ویور، به بازتعریف بنیادین مفاهیم هسته‌ای این رشته پرداخته است. در این پارادایم جدید، داده از مواد خام فنی به متنی تفسیرپذیر در بستر گفتمان و قدرت تبدیل شده، کاربر از گیرنده منفعل به سوژه مفسر فعال ارتقا یافته، و معیار حقیقت مطلق جای خود را به اعتبار زمینه‌مند داده است. علم اطلاعات را از پارادایمی ایستا مبتنی بر انتقال داده به پارادایمی پویا با محوریت تولید مشارکتی معنا تبدیل کرده و چارچوبی ضروری برای طراحی سیستم‌های اطلاعاتی عادلانه‌تر و انسانی‌تر در عصر دیجیتال فراهم آورده است.

نوع مقاله:

مقاله پژوهشی،

تاریخچه مقاله:

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۵/۰۹

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۶/۱۵

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۷/۰۱

تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۷/۰۶

کلیدواژه‌ها:

تأویل‌گرایی،

تحلیل گفتمان،

تعامل بازیابی اطلاعات،

دیرینه‌شناسی فوکو،

هرمنوتیک ذهنی.

استناد: پلوئی، آرزو؛ نقشینه، نادر؛ فهیمی فر، سپیده؛ و نوروزی، علیرضا (۱۴۰۴). تحلیل گفتمان هرمنوتیک ذهنی در تعامل بازیابی اطلاعات. *تحقیقات کتابداری و اطلاع رسانی دانشگاهی*، ۵۹ (۳)، ۲۶-۱.

<https://doi.org/10.22059/jlib.2026.404268.1799>

© نویسندگان.

ناشر: انتشارات دانشگاه تهران.

مقدمه

تعامل میان ذهن و جهان همواره یکی از بنیادی‌ترین موضوعات معرفت‌شناسی و علم اطلاعات بوده است. ویلیامسون^۱ (۲۰۰۲) این تعامل را منشأ دو فرایند اساسی می‌داند: دانش^۲ و کنش^۳. ذهن انسانی در مواجهه با جهان، نه صرفاً دریافت‌کننده اطلاعات بلکه مفسری فعال است که در پی معنا، نظم، و انسجام در تجربه است. از این منظر، دانش حاصل انطباق ذهن با جهان و کنش حاصل تلاش برای انطباق جهان با ذهن است. اما آنجا که این تطابق به‌درستی شکل نمی‌گیرد، «باور^۴» وارد می‌شود؛ باورهایی که می‌توانند درست یا غلط باشند و بر شکل‌گیری «میل^۵» به دانستن، تغییر و فهم بیشتر اثرگذارند. تعامل پیونددهنده تمام این عوامل است.

تعامل میان ذهن و جهان نه یک رابطه خطی و مکانیکی، بلکه فرایندی پویا و دیالکتیکی است. فرایندی که در آن ذهن با تکیه بر پیش‌فهم‌ها و انتظارات خود، داده‌ها را تفسیر می‌کند و در مقابل، جهان نیز محدودیت‌ها و امکاناتی را بر ذهن تحمیل می‌نماید. در این بستر، دانش به عنوان «بازشناسی معنا در چارچوب قواعد مشترک و پایدار» پدیدار می‌شود. در حالی که باور و میل به عنوان نیروهای محرک، مسیر این بازشناسی را شکل می‌دهند. به همین دلیل، در نظام‌های اطلاعاتی و تعاملات تفسیری، نمی‌توان صرفاً بر انتقال داده تکیه کرد؛ بلکه باید به سازوکارهایی اندیشید که امکان تفسیر معتبر، داوری میان تفاسیر و شکل‌گیری دانش مشترک را فراهم آورند.

کتابخانه‌ها، به عنوان نهادهایی که از ابتدا برای حفظ دانش شکل گرفتند، همزمان محل بروز این تعامل هستند؛ تعامل میان ذهن‌های فردی و متون، میان حافظه جمعی و نیازهای فردی، و میان گذشته معرفتی و حال پرسشگر. کتابخانه‌ها و ساختارهای جانشین آنها، مانند پایگاه‌های اطلاعاتی و سامانه‌های بازیابی اطلاعات، نه فقط مخازن دانش بلکه بسترهای کنش هستند؛ جایی برای تفسیر، بازآفرینی، و انتقال معنا. با پیشرفت فناوری، کتابخانه‌ها از ساختمان‌های فیزیکی به ساختارهای دیجیتالی و سپس به سیستم‌های تعاملی پیچیده تبدیل شدند. این تغییر، صرفاً تغییر در قالب نبود؛ بلکه بازتعریف نسبت کاربر با دانش بود. در جهان امروز، هر کاربر بالقوه یک مفسر است؛ و هر سامانه اطلاعاتی، اگر مؤثر باشد، باید این امکان را فراهم آورد که کاربر بتواند در پی پرسش‌های خود، به فهمی معنادار و همچنین صحیح و معتبر از منابع برسد.

این دگرگونی در نقش و کارکرد کتابخانه‌ها و سامانه‌های اطلاعاتی نشان می‌دهد که مسئله اصلی دیگر صرفاً «دسترسی به منابع» نیست، بلکه کیفیت رابطه‌ای است که میان کاربر و نظام اطلاعاتی شکل می‌گیرد. کاربر نه تنها جوینده داده‌ها، بلکه مفسری است که در فرایند پرسش و پاسخ با متن، معنا را بازآفرینی می‌کند. از این منظر، کتابخانه‌ها و سامانه‌های دیجیتالی باید بسترهایی برای تعامل فعال میان ذهن کاربر، متن و ساختارهای بازنمون دانش باشند. درست در همین نقطه است که بحث «تعامل بازیابی اطلاعات» اهمیت بنیادین خود را پیدا می‌کند و به عنوان چارچوبی نظری و عملی برای فهم و سازمان‌دهی این رابطه پیچیده مطرح می‌شود.

«تعامل بازیابی اطلاعات» اصطلاحی است که توسط اینگورسن ابداع شد. این عبارت به فرایند ارتباطی تعاملی در جریان بازیابی اطلاعات دلالت دارد که همه طرف‌های مشارکت‌کننده در این جریان را دربرمی‌گیرد؛ یعنی کاربر، میانجی^۷، و سامانه بازیابی اطلاعات (اطلاعات بالقوه در قالب متن و بازنمون متن و تنظیمات سیستم مانند ساختارهای پایگاه و فنون بازیابی). از این منظر، بازیابی اطلاعات صرفاً جنبه سیستمی و فنی ندارد، بلکه گستره‌ای گوناگون از عناصر فنی، فکری، و مفهومی را شامل می‌شود که

1. Timothy Williamson

2. knowledge

3. action

4. desire

5. belief

6. information retrieval interaction

7. intermediary

باید به گونه‌ای واقعی با هم سازگار شوند تا تعامل مؤثری بین کاربر و سیستم شکل بگیرد (اینگورسن، ۱۳۸۹). در ایده «تعامل بازیابی اطلاعات» اینگورسن، کاربر نقشی محوری و فعال ایفا می‌کند. برخلاف رویکردهای سنتی بازیابی اطلاعات که بر اساس تطابق الگوها بین پرس‌وجو و اسناد تمرکز داشتند، اینگورسن بر اهمیت درک نیازهای کاربر، تعامل با او، و ارائه نتایج متناسب با نیازهای خاص او تأکید می‌کند (اینگورسن، ۱۳۸۹). در واقع، ایده «تعامل بازیابی اطلاعات» اینگورسن، خود نمونه‌ای از گفتمان «کاربرمحوری» با تمرکز بر «علوم شناختی»^۱ در حوزه بازیابی اطلاعات است که وی آن را رویکرد «هرمنوتیکی» نیز می‌نامد.

به تعبیر الیس^۲ (۱۹۹۲) پارادایم شناختی^۳ در تحقیقات بازیابی اطلاعات، در نقطه مقابل پارادایم فیزیکی^۴ قرار می‌گیرد.^۵ پارادایم فیزیکی بر ساختار و سازماندهی اطلاعات تمرکز دارد و از روش‌های آماری و مدل‌سازی ریاضی برای مطالعه سیستم‌های بازیابی اطلاعات استفاده می‌کند. در این رویکرد، اطلاعات به عنوان مجموعه‌ای از اشیاء فیزیکی مانند اسناد، تصاویر یا پایگاه‌های داده در نظر گرفته می‌شود. در مقابل، پارادایم شناختی بر رفتار و فرایندهای ذهنی کاربران در هنگام جستجو و بازیابی اطلاعات تمرکز دارد. در این رویکرد، اطلاعات به عنوان مفاهیم ذهنی در نظر گرفته می‌شود که توسط کاربران تفسیر و پردازش می‌شوند. تا قبل از طرح جدی رویکرد شناختی در بازیابی اطلاعات توسط کسانی مانند برترام بروکس^۶، نیکولاس بلکین^۷، و پیتیر اینگورسن، پارادایم فیزیکی در تحقیقات بازیابی اطلاعات غلبه داشت. اما به دلیل نقاط ضعف این پارادایم، به ویژه عدم توجه کافی به نقش کاربران و ساختار ذهنی آنها در بازیابی اطلاعات، پارادایم شناختی مطرح شد و به نقش کاربر در بازیابی اطلاعات و تعامل وی با سیستم اطلاعاتی و ساختار فیزیکی آن توجه کرد.

در پارادایم شناختی، توجه به نیازها، اهداف و زمینه^۸ کاربر در اولویت قرار می‌گیرد و تأکید می‌شود که سیستم‌های بازیابی اطلاعات طوری طراحی شوند که به کاربران در درک و دستیابی به اطلاعات مورد نیازشان کمک کنند. این رویکرد، رویکردی تعامل‌محور است و تعامل بین کاربر و سیستم بازیابی اطلاعات را ضروری می‌داند. سیستم باید با کاربر از طریق ارائه بازخورد، پیشنهادها و گزینه‌های مختلف برای جستجو و مرور اطلاعات تعامل داشته باشد. همچنین زمینه جستجو، از جمله وظایف، دانش و تجربیات قبلی کاربر، باید در نظر گرفته شود تا نتایج جستجو مرتبط‌تر و مفیدتر باشد. از این منظر، کاربر صرفاً یک جستجوگر منفعل نیست، بلکه یک عامل فعال در فرایند بازیابی اطلاعات است. او با سیستم تعامل دارد، بازخورد ارائه می‌دهد و اطلاعات را بر اساس نیازهای خود تفسیر و ارزیابی می‌کند (اینگورسن، ۱۳۸۹؛ یارولین^۹، ۲۰۰۵).

همان‌طور که الیس (۱۹۹۲) اشاره کرده است، ما در اینجا با یک پارادایم و به عبارت دیگر، با یک گفتمان^{۱۰} روبرو هستیم که ابعادی فراتر از اشخاص دارد. به دیگر سخن، می‌توانیم از «گفتمان شناختی» یا «گفتمان هرمنوتیکی مبتنی بر علوم شناختی» در بازیابی اطلاعات سخن بگوییم. همان‌طور که فرومان^{۱۱} (۱۹۹۲) می‌گوید، یکی از استراتژی‌های این گفتمان، تکیه بر فردگرایی^{۱۲} رادیکال است، به نحوی که بازیابی اطلاعات را شدیداً تحت تأثیر ساختارهای شناخت و ذهن «فرد» می‌داند. در گفتمان هرمنوتیکی-شناختی، اطلاعات چیزی است که می‌تواند ساختار ذهنی فرد را تغییر دهد. به عقیده بلکین، وقتی ذهن فرد در حالت بی‌نظمی

^۱. cognitive science

^۲. Ellis

^۳. cognitive paradigm

^۴. physical paradigm

^۵. تقابلی که الیس بین پارادایم فیزیکی و پارادایم شناختی برقرار می‌کند، مشابه تقابلی است که یورلاند (۱۳۸۱) و اینگورسن و یارولین (۲۰۰۵) بین رویکرد سیستم‌مدار و رویکرد کاربرمدار در قبال بازیابی اطلاعات مطرح کرده‌اند.

^۶. Bertram Brookes

^۷. Nicholas Belkin

^۸. context

^۹. Ingwersen & Järvelin

^{۱۰}. discourse

^{۱۱}. Frohmann

^{۱۲}. individualism

(آنومالی) قرار می‌گیرد و توانایی ندارد که به مسئله پیش روی فرد پاسخ دهد، فرد به جستجوی اطلاعات اقدام می‌کند و وقتی اطلاعات را بازیابی کرد، به ساختار ذهنی جدیدی دست می‌یابد. اینگورسن نیز نظریه خود را بر همین اساس بنا کرده است. از نظر وی، فرد بر مبنای طرحواره‌ای^۱ که دارد، به جستجو و بازیابی اطلاعات می‌پردازد. منظور اینگورسن از طرحواره، همان ساختارهای ذهنی یا ساختارهای دانشی فرد است. جستجو، بازیابی، و پردازش اطلاعات به واسطه وضع شناخت فرد صورت می‌گیرد و مقصود از وضع شناخت هم عبارت است از ساختار دانش، انتظارات، اهداف و علائق در فرد. هر تغییری در وضع شناخت فرد، تحت تأثیر شناخت و علائق و اهداف او در زمان حاضر است و از این جهت، اینگورسن بازیابی اطلاعات را عملی هرمنوتیکی می‌داند (خندان، ۱۳۸۸). در اینجا، اصطلاحات و عبارات اینگورسن قرابت بسیار زیادی با هرمنوتیک گادامر^۲ پیدا می‌کند.

کاپورو^۳ (۱۳۹۸) تحت تأثیر هایدگر^۴ و گادامر رویکردی هرمنوتیکی به بازیابی اطلاعات را پیشنهاد می‌دهد که بر مفهوم «پیش‌فهم» مبتنی است. به عقیده او در طراحی سیستم‌های اطلاعاتی باید به پیش‌فهم کاربران در بازیابی اطلاعات توجه کرد؛ و در نتیجه، سیستم‌های بازیابی اطلاعات باید امکان تعامل فعال با ساختارهای شناخت فرد جستجوکننده را فراهم کنند. او پایگاه‌های داده اعم از پایگاه‌های متنی، عددی و غیره و سایر شکل‌های بازنمایی دانش^۵ را صورت‌های عینیت‌یافته پیش‌فهم‌هایی خاص می‌داند که تصویری مشخص از جهان را ارائه می‌کنند. فرایند بازیابی اطلاعات به تعبیر هرمنوتیک گادامر نوعی امتزاج افق‌ها^۶ است که طی آن پیش‌فهم کاربر با پیش‌فهم عینیت‌یافته در سیستم آمیزش پیدا می‌کند. اگر سیستم با پیش‌فهم کاربر که در قالب پرسش‌های جستجو نمود یافته است سازگاری داشته باشد، پاسخ یا امتزاجی مثبت رخ می‌دهد و بازیابی اطلاعات حداکثر اطلاعات مرتبط را به بار می‌آورد. اما اگر چنین سازگاری وجود نداشته باشد، بازیابی اطلاعات به دریافت اطلاعات مرتبط منجر نخواهد شد. بنابراین، ذهنیت کاربر و ذهنیت طراحان سیستم در فرایند بازیابی اطلاعات نقش محوری را ایفا می‌کنند (کاپورو، ۱۳۹۸).

در پرتو این تحولات، می‌توان گفت که ادبیات تعامل بازیابی اطلاعات مملو از عناصری است که به هرمنوتیک ذهنی تعلق دارند؛ از تأکید بر پیش‌فهم و زمینه‌مندی گرفته تا پذیرش چندصدایی و نقش فعال کاربر در فرایند معناسازی. با این حال، این عناصر تاکنون عمدتاً در قالب گزاره‌هایی پراکنده مطرح شده‌اند و کمتر کوششی برای تحلیل منسجم آنها در چارچوب یک گفتمان صورت گرفته است. این خلأ ضرورت به‌کارگیری روش‌هایی چون دیرینه‌شناسی فوکو را برجسته می‌سازد تا بتوانیم نشان دهیم که چگونه این عناصر در طول زمان پدیدار شده‌اند، چه منطق‌هایی را طرد کرده‌اند و چه پیامدهایی برای فهم تعامل بازیابی اطلاعات در عصر حاضر به همراه دارند.

مبانی نظری و روش‌شناسی

پژوهش حاضر بر مبنای چارچوب نظری «تحلیل گفتمان فوکو» و به ویژه رهیافت دیرینه‌شناسی سامان یافته است. در این رهیافت، گفتمان نه صرفاً مجموعه‌ای از واژگان و متون، بلکه شبکه‌ای از قواعد، مفروضات و هنجارهایی تلقی می‌شود که امکان ظهور گزاره‌ها و دانش‌های خاص را فراهم می‌سازند (فوکو، ۱۳۹۸ ب). از دیدگاه فوکو^۷ (۱۳۹۲)، هر گفتمان با مجموعه‌ای از قواعد ناخودآگاه یا ناآشکار هدایت می‌شود که تعیین می‌کنند چه چیزی می‌تواند گفته شود، چه چیزی نمی‌تواند گفته شود، و چه کسی حق دارد سخن بگوید. از این منظر، تحلیل گفتمان به معنای کشف همین قواعد تولیدکننده و محدودکننده دانش است.

انتخاب این چارچوب نظری برای مطالعه تعامل بازیابی اطلاعات از آن روست که ادبیات این حوزه، به ویژه در دهه‌های پایانی قرن بیستم، شاهد ظهور رویکردی بوده است که می‌توان آن را «گفتمان هرمنوتیک ذهنی» نامید. این گفتمان بر محوریت کاربر،

1. schemata

2. Gadamer

3. Capurro

4. Heidegger

5. knowledge representation

6. fusion of horizons

7. foucault

فردگرایی رادیکال، و نقش پیش فهم‌ها و افق‌های ذهنی در بازیابی اطلاعات تأکید می‌کند. با این حال، تاکنون کمتر تلاش شده است که این گفتارها به صورت یک کل منسجم، بر اساس قواعد و پیش فرض‌های زیرین‌شان، بازسازی و تحلیل شوند. روش دیرینه‌شناسی فوکو امکان آن را فراهم می‌آورد که به جای تمرکز صرف بر مؤلفان منفرد یا سیر تاریخی خطی، به سطح گفتمانی برویم و ببینیم چه عناصر مشترکی این متون را به هم پیوند می‌دهند و چگونه مجموعه‌ای از شرایط دانایی، امکان ظهور «هرمنوتیک ذهنی» در علم اطلاعات را فراهم ساخته است. در نهایت، تحلیل گفتمان نه تنها به شناسایی این عناصر منجر می‌شود؛ بلکه امکان نقد آنها را نیز فراهم می‌کند. چرا که با روشن شدن قواعد زیرین، می‌توان نشان داد این گفتمان چه چیزهایی را برجسته می‌سازد و چه چیزهایی را به حاشیه می‌راند، و از این طریق زمینه‌ای برای بازاندیشی در مبانی نظری بازیابی اطلاعات گشوده می‌شود.

از نظر عملی، فرایند پژوهش به این ترتیب انجام شده است که ابتدا متون کلیدی در حوزه تعامل بازیابی اطلاعات انتخاب شدند؛ از جمله آثار بروکس، بلکین، اینگورسن و کاپورو که به طور مستقیم یا غیرمستقیم به هرمنوتیک، علوم شناختی و نقش کاربر در بازیابی اطلاعات پرداخته‌اند. سپس این متون با روش خوانش تحلیلی بررسی شدند تا گزاره‌ها، مفاهیم و استدلال‌هایی که به طور مکرر تکرار می‌شوند یا نقشی سازنده در شکل‌گیری این گفتمان دارند، استخراج شوند. در گام بعدی، این گزاره‌ها بر اساس منطق دیرینه‌شناسی فوکو دسته‌بندی شدند تا عناصر محوری گفتمان هرمنوتیک ذهنی در تعامل بازیابی اطلاعات آشکار شود. روش اجرا در این پژوهش شامل چند گام اساسی بوده است (فوکو، ۱۳۹۸ الف؛ کندال و گوین، ۱۴۰۳):

– **انتخاب متون مرجع:** در گام نخست، متون و مقالات کلیدی در حوزه تعامل بازیابی اطلاعات شناسایی شدند که بیشترین

نقش را در شکل‌گیری و بسط گفتمان شناختی/هرمنوتیکی ایفا کرده‌اند. این متون شامل مقالات پژوهشی متخصصان علم اطلاعات و نیز مقالات مروری و نظری مرتبط با این جریان هستند. معیار انتخاب، میزان ارجاع به هرمنوتیک، علوم شناختی و کاربرمحوری در بحث‌های مربوط به بازیابی اطلاعات بوده است.

– **خوانش تحلیلی و استخراج گزاره‌ها:** متون انتخاب‌شده به صورت خطبه‌خط و موضوع‌محور خوانده شدند و گزاره‌های کلیدی استخراج شدند؛ گزاره‌هایی که در آنها درباره ماهیت کاربر، پیش فهم‌ها، ذهنیت، تعامل و فرایندهای تفسیری سخن رفته بود. این گزاره‌ها مواد خام تحلیل را تشکیل دادند.

– **کدگذاری و دسته‌بندی مفاهیم:** گزاره‌های استخراج‌شده در قالب مفاهیم و مقوله‌های موقت دسته‌بندی شدند. در این مرحله، تلاش شد تا فراتر از سطح ظاهری متن، به الگوها و قواعد ضمنی که نویسندگان را در بیان آن گزاره‌ها هدایت کرده، توجه شود.

– **بازسازی عناصر گفتمانی:** در گام بعد، مقوله‌های موقت با روش مقایسه‌ای و بر اساس منطق دیرینه‌شناسی فوکو تلفیق و بازسازی شدند تا عناصر بنیادین گفتمان هرمنوتیک ذهنی مشخص شوند. این عناصر نشان‌دهنده قواعدی هستند که در پس متون جریان دارند و امکان تولید دانش خاصی از «تعامل بازیابی اطلاعات» را فراهم می‌سازند.

– **اعتبارسنجی و بازاندیشی:** در نهایت، عناصر استخراج‌شده با ادبیات نظری هرمنوتیک، به ویژه آراء هایدگر و گادامر، و نیز با پژوهش‌های معاصر علم اطلاعات (مانند آثار کاپورو) مقایسه شدند تا هم دقت تحلیل افزایش یابد و هم نسبت گفتمان هرمنوتیکی در بازیابی اطلاعات با سنت‌های فلسفی روشن گردد.

این روش اجرا موجب می‌شود که پژوهش حاضر نه صرفاً گردآوری گزاره‌ها، بلکه بازسازی قواعد و منطق‌های گفتمانی‌ای باشد که طی چند دهه اخیر در علم اطلاعات شکل گرفته و مسیر پژوهش و طراحی سیستم‌های اطلاعاتی را هدایت کرده است.

یافته‌ها

این پژوهش با به کارگیری چارچوب دیرینه‌شناسی فوکو، به تحلیل انتقادی گفتمان تعامل بازیابی اطلاعات پرداخت تا دگرگونی‌های معرفت‌شناختی و ساختارهای زیربنایی حاکم بر آن را ردیابی کند. تحلیل ما یک بازآرایی پارادایمی قطعی را در پی «چرخش هرمنوتیکی» گسترده‌تر آشکار می‌سازد، که در آن گفتمان مذکور به طور فزاینده‌ای به سمت اولویت یافتن هرمنوتیکی

ذهنی گرایش یافته است. این گذار به طور تجربی از طریق شناسایی و استخراج ۱۰ عنصر کلیدی از متون بنیادین این حوزه مورد تأیید قرار گرفته است. این عناصر در کل نشان‌دهنده یک انحراف عمیق از مبانی پوزیتیویستی و عینیت‌گرا هستند و غلبه ابعاد ذهنی را در درک‌های معاصر از تعامل بازیابی اطلاعات نشان می‌دهند. عناصر استخراج‌شده، که شامل معنا به مثابه پدیده‌ای تفسیری و بین‌ذهنی، سوژه مفسر، نفی نیت مؤلف، زبان به مثابه میدان هستی، معنا به مثابه فرایند تاریخی، فضیلت چندصدایی، حذف معیار داروی در تفسیر، نفی بازنمایی و غیره هستند به عنوان شاخص‌های گفتمانی برجسته عمل می‌کنند. حضور فراگیر این عناصر در ادبیات صرفاً نشان‌دهنده تغییر در اصطلاح‌شناسی نیست؛ بلکه حاکی از بازساختاری بنیادین در نظم معرفت‌شناختی حاکم بر این حوزه است که به عاملیت کاربر، جای‌گیری زمینه‌ای، و ماهیت هم‌سازنده معنا، اولویت می‌بخشد و آن را بر فرض‌های حقیقت عینی و بی‌طرفی الگوریتمی مسلط می‌سازد. در ادامه به تحلیل و بررسی تک تک این عناصر خواهیم پرداخت.

۱. معنا به مثابه پدیده‌ای تفسیری و بین‌ذهنی: از منظر دیرینه‌شناسی فوکو، معنا نه یک جوهر ثابت و نه مفهومی پیشینی، بلکه محصول مجموعه‌ای از قواعد گفتمانی است که در یک برهه تاریخی معین تعیین می‌کنند چه چیزی می‌تواند به منزله معنا گفته شود، توسط چه سوژه‌ای، و در چه چارچوبی معتبر تلقی گردد (فوکو، ۱۳۹۸ الف). بر این اساس، مسئله اصلی این پژوهش نه تبیین ماهیت معنا، بلکه واکاوی شرایط گفتمانی‌ای است که در آن، معنا در ادبیات تعامل بازیابی اطلاعات به صورت رخدادی تفسیری، سیال و وابسته به کاربر صورت‌بندی شده است.

در گفتمان کلاسیک بازیابی اطلاعات، معنا در چارچوب یک رژیم دانایی اثبات‌گرا تعریف می‌شد که بر عینیت، ثبات و قابلیت اندازه‌گیری تأکید داشت. در این صورت‌بندی، معنا به عنوان ویژگی ذاتی اسناد و مستقل از مفسر تلقی می‌شد و وظیفه نظام‌های بازیابی، کشف و بازنمایی این معنا از طریق تطابق واژگانی و محاسبات آماری بود (ساراسویک^۱، ۱۹۷۵). در چنین نظامی از گفتار، گزاره‌هایی که معنا را وابسته به تجربه، پیش‌فهم و موقعیت تاریخی کاربر بدانند، اساساً در حاشیه گفتمان قرار می‌گرفتند و فاقد مشروعیت معرفتی بودند.

تحلیل دیرینه‌شناختی نشان می‌دهد که صورت‌بندی «معنا به مثابه رخداد تفسیری» در نتیجه یک گسست گفتمانی پدیدار شده است؛ گسستی که با چرخش‌های زبانی و پدیدارشناختی در علوم انسانی هم‌زمان بوده و قواعد تولید معنا را دگرگون ساخته است (هایدگر، ۱۴۰۳؛ گادامر، ۲۰۰۴). در این چارچوب جدید، زبان دیگر ابزار بازنمایی واقعیت نیست، بلکه افق ظهور معناست، و فهم به مثابه کنشی تاریخی و موقعیتی بازتعریف می‌شود. پیامد این دگرگونی آن است که معنا نه در متن یا سند، بلکه در رخداد تعامل میان کاربر، نظام اطلاعاتی و بافت فرهنگی-تاریخی شکل می‌گیرد.

این جابه‌جایی مفهومی هم‌زمان با بازصورت‌بندی جایگاه سوژه در گفتمان بازیابی اطلاعات رخ داده است. کاربر در گفتمان جدید نه یک عامل شناختی انتزاعی، بلکه سوژه‌ای تاریخ‌مند و جای‌گذاری‌شده در شبکه‌ای از زبان، قدرت و فناوری است (فوکو، ۱۹۸۰). از این منظر، معنا تنها در نسبت با چنین سوژه‌ای قابل گفتن و قابل اعتبار می‌شود. آثار کاپورو و همکاران نشان می‌دهد که در ادبیات تعامل بازیابی اطلاعات، این صورت‌بندی جدید با تأکید بر هرمنوتیک اطلاعات، نقش فعال کاربر در معناسازی و ماهیت تفسیری بازیابی اطلاعات تثبیت شده است (کاپورو، ۱۹۹۲؛ کاپورو و یورلاند^۲، ۲۰۰۳).

دیرینه‌شناسی فوکو امکان می‌دهد این تحول نه به عنوان پیشرفت طبیعی نظری، بلکه به عنوان تغییر در رژیم حقیقت تحلیل شود. در این رژیم جدید، معیارهای کلاسیکی چون دقت و جامعیت جایگاه انحصاری خود را از دست می‌دهند و در کنار معیارهای کیفی‌ای چون انسجام تفسیری، تناسب زمینه‌ای و تجربه کاربر قرار می‌گیرند (اینگورسن و یارولین، ۲۰۰۵؛ لنکر، ۲۰۱۱). این جابه‌جایی نشان‌دهنده تغییری بنیادین در قواعد داوری معرفتی است که تعیین می‌کند چه تفسیری معتبر تلقی شود.

¹. Saracevic

². Hjørland

در نهایت، تحلیل دیرینه‌شناختی نشان می‌دهد که معنا به مثابه رخداد تفسیری نه بیانگر ذات معنا، بلکه نشانه‌ای از صورت‌بندی دانایی خاصی است که در آن، زبان، تجربه زیسته، فناوری و نهادهای اطلاعاتی در پیوندی تازه سامان یافته‌اند. این صورت‌بندی، همچون هر نظم گفتمانی دیگر، تاریخی، مشروط و مستعد گسست‌های آتی است. از این‌رو، دیرینه‌شناسی نه تنها به شناسایی قواعد زیرین این گفتمان می‌پردازد، بلکه امکان نقد آن و بازاندیشی در مبانی نظری تعامل بازیابی اطلاعات را نیز فراهم می‌سازد.

۲. سوژه تفسیرگر؛ کاربر به مثابه فاعل فهم و معنا: از منظر دیرینه‌شناسی فوکو، «کاربر به مثابه سوژه تفسیری» نه یک تعریف نظری صرف، بلکه محصول یک صورت‌بندی گفتمانی خاص است که در بستر تحولات معرفتی قرن بیستم امکان ظهور یافته است. مسئله دیرینه‌شناسی در اینجا نه توصیف ویژگی‌های روان‌شناختی یا شناختی کاربر، بلکه واکاوی قواعدی است که تعیین می‌کنند کاربر چگونه می‌تواند به عنوان سوژه در گفتمان بازیابی اطلاعات ظاهر شود، چه نقشی در تولید معنا به او نسبت داده شود، و چه گفتارهایی درباره او مشروع تلقی گردند (فوکو، ۱۳۹۸الف).

در گفتمان کلاسیک بازیابی اطلاعات، کاربر در جایگاه یک گیرنده منفعل صورت‌بندی می‌شد؛ سوژه‌ای که وظیفه‌اش بیان یک نیاز اطلاعاتی از پیش تعریف‌شده و دریافت پاسخ مناسب از نظام اطلاعاتی بود. این صورت‌بندی بر رژیم دانایی اثبات‌گرایانه‌ای استوار بود که در آن، معنا امری عینی، مستقل از مفسر، و قابل انتقال تلقی می‌شد و کاربر صرفاً واسطی برای بازیابی این معنا به‌شمار می‌رفت (ساراسویک، ۱۹۷۵). در چنین نظامی، سخن گفتن از پیش‌فهم، تجربه زیسته یا نقش تفسیری کاربر اساساً در حاشیه گفتمان قرار داشت و فاقد اعتبار معرفتی بود.

تحلیل دیرینه‌شناختی نشان می‌دهد که صورت‌بندی «کاربر به مثابه سوژه تفسیری» در نتیجه یک گسست گفتمانی پدیدار شده است؛ گسستی که هم‌زمان با چرخش‌های پدیدارشناختی، هرمنوتیکی و انتقادی در علوم انسانی رخ داده و قواعد تولید سوژه را دگرگون ساخته است. در این نظم جدید، سوژه دیگر یک عامل شناختی انتزاعی نیست، بلکه موجودی تاریخ‌مند، زبان‌مند و جای‌گذاری‌شده در شبکه‌ای از مناسبات اجتماعی و فرهنگی است (هایدگر، ۱۴۰۳؛ گادامر، ۲۰۰۴). در نتیجه، کاربر تنها مصرف‌کننده معنا نیست، بلکه در رخداد فهم مشارکت دارد و معنا در تعامل میان او، متن و بستر تاریخی شکل می‌گیرد.

دیرینه‌شناسی فوکو امکان می‌دهد نشان دهیم که این بازتعریف سوژه، هم‌زمان با تغییر در رژیم حقیقت صورت گرفته است. در گفتمان جدید، اعتبار معرفتی دیگر صرفاً از انطباق با واقعیت عینی یا صحت محاسباتی حاصل نمی‌شود، بلکه به تجربه تفسیری، گفتگو، و مشارکت فعال سوژه وابسته است. آثار کاپورو و یورلاند نشان می‌دهد که در ادبیات تعامل بازیابی اطلاعات، این صورت‌بندی با تأکید بر هرمنوتیک اطلاعات و نقش فعال کاربر در معناسازی تثبیت شده است (کاپورو، ۱۹۹۲؛ کاپورو و یورلاند، ۲۰۰۳). در این چارچوب، کاربر به عنوان شهروند معرفتی ظاهر می‌شود؛ سوژه‌ای که نه تنها معنا را دریافت می‌کند، بلکه در تولید و بازتوزیع آن مشارکت دارد.

از منظر دیرینه‌شناختی، این جابه‌جایی صرفاً یک تغییر مفهومی نیست، بلکه بازآرایی جایگاه قدرت و دانش در نظام‌های اطلاعاتی را نیز در پی دارد. فوکو نشان می‌دهد که سوژه همواره در پیوند با مناسبات قدرت شکل می‌گیرد و سوژه تفسیری نیز از این قاعده مستثنی نیست (فوکو، ۱۹۸۰). کاربر اگرچه در گفتمان جدید به عنوان فاعل معنا معرفی می‌شود، اما کنش تفسیری او در چارچوب قواعد گفتمانی، زبان، فناوری و ساختارهای نهادی محدود می‌گردد. بدین‌سان، سوژه تفسیری موجودی هم‌خلاق و هم‌مشروط است؛ معنا را می‌سازد، اما نه بیرون از میدان قدرت و دانش.

در این صورت‌بندی، مفاهیمی چون تاریخ‌مندی، سیاق و کاربرد (انوندونگ) نقش قواعد سامان‌دهنده گفتمان را ایفا می‌کنند. معنا تنها زمانی معتبر تلقی می‌شود که در بستر سیاق‌های تاریخی و موقعیتی شکل گیرد و در فرایند کاربرد در افق کنونی سوژه تحقق یابد (گادامر، ۲۰۰۴؛ ویک‌گرن^۱، ۲۰۰۵). بدین ترتیب، تعامل بازیابی اطلاعات از فرایندی خطی و انتقالی به رخدادی دیالوگ‌محور و چندلایه بدل می‌شود که در آن، سوژه و معنا هم‌زمان و در تعامل با یکدیگر صورت‌بندی می‌شوند.

^۱. Wiggren

در نهایت، تحلیل دیرینه‌شناختی نشان می‌دهد که کاربر به مثابه سوژه تفسیری نه یک حقیقت فراتاریخی، بلکه محصول صورت‌بندی دانایی خاصی است که در آن، زبان، تجربه زیسته، فناوری و نهادهای اطلاعاتی در پیوندی تازه سامان یافته‌اند. این صورت‌بندی، همچون هر نظم گفتمانی دیگر، تاریخی، مشروط و مستعد گسست‌های آتی است. از این‌رو، دیرینه‌شناسی امکان می‌دهد این تحول نه‌تنها توصیف، بلکه نقد شود و حدود و پیامدهای آن برای نظریه و طراحی نظام‌های بازیابی اطلاعات مورد بازاندیشی قرار گیرد.

۳. نفی نیت مؤلف: در سطح دیرینه‌شناختی، گزاره «نفی نیت مؤلف» نه یک موضع تفسیری صرف، بلکه نشانه‌ای از دگرگونی عمیق در قواعد شکل‌گیری معنا در گفتمان مدرن و متأخر علوم انسانی و اطلاعاتی است. این گزاره در شبکه‌ای از گفتارها پدیدار می‌شود که در آن، منشأ معنا از نقطه تولید متن به میدان گردش و مصرف گفتمانی منتقل می‌گردد. بدین‌سان، آنچه در سطح نظری به صورت نفی قصد مؤلف صورت‌بندی می‌شود، در سطح گفتمانی بیانگر فروپاشی قاعده‌ای دیرینه است که معنا را به سوژه تولیدکننده پیوند می‌زد.

در گفتمان کلاسیک هرمنوتیکی، نیت مؤلف به مثابه اصل سامان‌دهنده معنا عمل می‌کرد و متن در افق تاریخی و روان‌شناختی تولیدشده‌اش تفسیر می‌شد (شلایرماخر، ۱۴۰۳؛ دیلتای، ۱۴۰۱). اما در آرشو گفتمان قرن بیستم، این قاعده به تدریج اعتبار خود را از دست می‌دهد. ظهور هرمنوتیک فلسفی، چرخش زبانی و نقدهای ساختارگرایانه، امکان پیوند مستقیم میان معنا و نیت را ناممکن می‌سازند. گادامر با صورت‌بندی فهم به مثابه رخدادی تاریخی و دیالوگی، نیت مؤلف را از جایگاه مرجعیت حذف می‌کند و متن را در افق مواجهه مفسر فعال می‌سازد (گادامر، ۲۰۰۴). در این نقطه، گزاره معنا در نیت مؤلف نیست به مثابه قاعده‌ای نوظهور در میدان گفتار تثبیت می‌شود. با ورود پس‌ساختارگرایی، این قاعده به شکل رادیکال‌تری صورت‌بندی می‌گردد. اعلام مرگ مؤلف نزد بارت، نه حذف یک فرد تاریخی، بلکه نفی جایگاه مؤلف به عنوان اصل وحدت‌بخش معناست؛ متن به شبکه‌ای از نشانه‌ها بدل می‌شود که معنا را تنها در لحظه خوانش تولید می‌کند (بارت^۱، ۱۹۷۷). فوکو، در امتداد همین گسست، مؤلف را نه منشأ معنا، بلکه کارکردی گفتمانی تحلیل می‌کند که وظیفه آن مهار تکرار، طبقه‌بندی سخن و تنظیم گردش معنا در میدان قدرت/دانش است (فوکو، ۱۳۷۴). در این چارچوب، نفی نیت مؤلف به معنای حذف قدرت نیست، بلکه نشانه‌ای از جابجایی قدرت تفسیری از فرد به سازوکارهای نهادی و گفتمانی است.

در دیرینه‌شناسی گفتمان علوم اطلاعات، این گزاره در هم‌نشینی با مفاهیمی چون «کاربرمحوری»، «تعامل»، و «معناسازی مشارکتی» ظاهر می‌شود. همان‌گونه که مؤلف در نقد ادبی از مرکز معنا کنار می‌رود، طراح نظام‌های اطلاعاتی نیز جایگاه اقتدار مطلق خود را از دست می‌دهد. معنا دیگر محصول اهداف ازپیش‌تعیین‌شده طراح یا تولیدکننده محتوا نیست، بلکه در تعامل تفسیری کاربر با سیستم، متن و الگوریتم‌ها شکل می‌گیرد (اینگورسن و یارولین، ۲۰۰۵؛ بورگمان^۲، ۲۰۰۰). از این منظر، نفی نیت مؤلف شرط امکان ظهور پارادایم کاربرمحور در بازیابی اطلاعات است.

با این حال، تحلیل دیرینه‌شناسانه نشان می‌دهد که این نفی، به معنای فقدان هرگونه قاعده نیست. در غیاب نیت مؤلف فردی، صورت‌های تازه‌ای از اقتدار پدیدار می‌شوند: الگوریتم‌ها، رده‌بندی‌ها، سیاست‌های داده و پلتفرم‌های دیجیتال به «مؤلفان نهادی» بدل می‌گردند که مسیرهای ممکن تفسیر را صورت‌بندی و محدود می‌کنند (فوکو، ۱۴۰۳). بدین‌سان، گزاره نفی نیت مؤلف نه به رهایی مطلق معنا، بلکه به بازآرایی رژیم حقیقت در میدان دانش می‌انجامد.

در این چارچوب، معنا دیگر به قصد آغازین ارجاع داده نمی‌شود، بلکه به «کفایت تفسیری» در گفتمان کنونی وابسته است؛ اعتباری که از طریق اجتماع‌های تفسیری، هنجارهای حرفه‌ای و کارآمدی اجتماعی تثبیت می‌شود (فیش^۳، ۱۹۸۰). از منظر

1. Barthes

2. Borgman

3. Fish

دیرینه‌شناسی، نزاع میان نفی نیت مؤلف و دفاع از آن نه نزاعی صرفاً نظری، بلکه تقابل دو رژیم متفاوت معناست: یکی مبتنی بر تثبیت، وحدت و مرجعیت؛ و دیگری مبتنی بر تکثر، تعامل و توزیع اقتدار. در نتیجه، گزاره نفی نیت مؤلف در گفتمان علوم اطلاعات را باید به مثابه نشانه‌ای از یک گسست گفتمانی فهم کرد، گسستی که در آن، نظام‌های اطلاعاتی از کانال‌های انتقال معنا به فضاهای امکان تفسیر بدل می‌شوند. متن و داده در این نظم جدید، نه پایان معنا، بلکه نقطه عزیمت رویداد فهم‌اند؛ رویدادی تاریخی، مشارکتی و همواره مشروط به قواعد گفتمانی زمانه (گادامر، ۲۰۰۴؛ فوکو، ۱۳۷۴).

۴. زبان به مثابه میدان پدیداری معنا، نه ابزار انتقال: در سطح دیرینه‌شناختی، گزاره «زبان به مثابه میدان پدیداری معنا» نه یک ادعای زبان‌شناختی یا هرمنوتیکی صرف، بلکه نشانه‌ای از دگرگونی در قواعد امکان تولید معنا در گفتمان علوم اطلاعات و بازیابی اطلاعات است. در این صورت‌بندی، زبان دیگر به عنوان واسطه‌ای خنثی برای انتقال معنایی ازپیش‌موجود تلقی نمی‌شود، بلکه خود به منزله شرط امکان ظهور معنا عمل می‌کند؛ شرطی که تعیین می‌کند چه چیزی می‌تواند معنا تلقی شود، چگونه صورت‌بندی گردد، و در چه افقی معتبر شناخته شود (فوکو، ۱۳۹۸ ب).

تحلیل آرشو متون کلاسیک بازیابی اطلاعات نشان می‌دهد که در گفتمان مسلط نیمه دوم قرن بیستم، زبان در چارچوب یک رژیم دانایی ابزارانگارانه فهم می‌شد. در این نظم گفتمانی، معنا به عنوان ویژگی ذاتی اسناد فرض می‌گردید و زبان صرفاً نقش رمزگذاری و انتقال این معنا را بر عهده داشت. بر این اساس، نظام‌های بازیابی مأمور کشف معنا از طریق تطابق واژگانی، شاخص‌گذاری و محاسبات آماری بودند (ساراسویک، ۱۹۷۵). در چنین قاعده‌ای از گفتار، چندمعنایی، ابهام و زمینه‌مندی زبانی نه منابع معنا، بلکه موانع بازیابی تلقی می‌شدند.

دیرینه‌شناسی گفتمان نشان می‌دهد که صورت‌بندی زبان به مثابه میدان پدیداری معنا در نتیجه یک گسست گفتمانی پدیدار شده است؛ گسستی که هم‌زمان با چرخش‌های زبانی و تفسیری در علوم انسانی رخ داده و قواعد کلاسیک معنا را بی‌اعتبار ساخته است. در این صورت‌بندی جدید، معنا نه پیش از زبان، بلکه در درون سازوکارهای زبانی، تفسیری و تعاملی شکل می‌گیرد؛ و زبان دیگر ابزار بازنمایی واقعیت نیست، بلکه افق ظهور آن است (هایدگر، ۱۴۰۳؛ گادامر، ۲۰۰۴).

در گفتمان تعامل‌محور بازیابی اطلاعات، این قاعده نوین با بازتعریف مفاهیم بنیادینی چون «پرسش»، «سند» و «نمایه» تثبیت می‌شود. پرسش کاربر نه بازتاب مستقیم یک نیاز پیشینی، بلکه کنشی زبانی است که خود میدان معنا را می‌سازد و مسیر بازیابی را تعیین می‌کند. نمایه‌ها، اصطلاح‌نامه‌ها و فراداده‌ها دیگر بازنمایی‌های خنثی نیستند، بلکه تثبیت‌های موقتی از یک خوانش خاص‌اند که امکان‌های تفسیر را پیشاپیش محدود یا هدایت می‌کنند (یورلاند، ۲۰۰۲؛ کاپورو، ۲۰۰۸).

در این نظم گفتمانی، تعامل کاربر و نظام اطلاعاتی به مثابه یک فرایند گفتگویی و تفسیری صورت‌بندی می‌شود؛ فرایندی که در آن معنا در چرخه‌های بازنویسی پرسش، بازتفسیر نتایج و بازآرایی افق فهم پدیدار می‌گردد. از این منظر، «گسل تفسیری» میان زبان کاربر و زبان نظام نه نقص، بلکه منبع تولید معناست (اینگورسن و یارولین، ۲۰۰۵؛ سوننوالد و ایوونن^۱، ۱۹۹۹).

تحلیل دیرینه‌شناختی همچنین نشان می‌دهد که در صورت‌بندی متأخر، الگوریتم‌ها به عنوان کارگزاران زبانی وارد میدان گفتمان می‌شوند. الگوریتم‌های بازیابی، مدل‌های زبانی و سازوکارهای یادگیری ماشین نه صرفاً ابزارهای فنی، بلکه عناصری هستند که نقشه میدان معنا را ترسیم می‌کنند و تعیین می‌کنند کدام روابط زبانی مرئی، برجسته یا پنهان شوند (فلوریدی^۲، ۲۰۱۴؛ کاپلان^۳، ۲۰۱۶). بدین‌سان، زبان انسانی و زبان ماشینی در یک آرایش گفتمانی مشترک، قواعد تولید معنا را بازتعریف می‌کنند.

1. Sonnenwald & Iivonen

2. Floridi

3. Kaplan

در این رژیم حقیقت جدید، معیارهای کلاسیکی چون دقت و جامعیت جایگاه انحصاری خود را از دست می‌دهند و در کنار معیارهای کیفی‌ای چون کفایت تفسیری، تجربه‌پذیری و امکان شکل‌گیری فهم مشترک قرار می‌گیرند (لنکز، ۲۰۱۱). این جابه‌جایی نشان‌دهنده تغییر بنیادین در قواعد داوری معرفتی است که تعیین می‌کند چه تفسیری معتبر تلقی شود. در نهایت، گزاره زبان به مثابه میدان پدیداری معنا نه بیانگر ذات زبان، بلکه نشانه‌ای از یک صورت‌بندی دانایی خاص است که در آن، زبان، فناوری، قدرت و سوژه در پیوندی تازه سامان یافته‌اند. این صورت‌بندی، همچون هر نظم گفتمانی دیگر، تاریخی، مشروط و مستعد گسست‌های آتی است. دیرینه‌شناسی فوکو با آشکار ساختن این قواعد ناپیدا، امکان نقد گفتمان مسلط و بازاندیشی در مبانی نظری تعامل بازیابی اطلاعات را فراهم می‌سازد (فوکو، ۱۳۹۸ ب).

۵. معنا به مثابه فرایند تاریخی، نه داده‌ای پایدار: از منظر دیرینه‌شناسی فوکو، گزاره «معنا نه حقیقتی ایستا و نهایی، بلکه فرایندی تاریخی، پویا و وابسته به زمینه است، نه یک حکم هستی‌شناختی درباره ماهیت معنا، بلکه محصول یک صورت‌بندی دانایی خاص است که در آن، قواعد امکان تثبیت معنا دگرگون شده‌اند. مسئله اصلی در این سطح، نه درستی یا نادرستی سیالیت معنا، بلکه بررسی شرایطی است که در آن، گفتن «معنای ثابت و نهایی وجود ندارد» به گزاره‌ای مشروع، قابل تکرار و معتبر در گفتمان علوم اطلاعات و بازیابی اطلاعات بدل شده است (فوکو، ۱۳۹۸ ب).

تحلیل آرشو متون کلاسیک نشان می‌دهد که در گفتمان مسلط اثبات‌گرا، معنا در چارچوب یک رژیم حقیقت مبتنی بر ثبات، تکرارپذیری و قابلیت سنجش صورت‌بندی می‌شد. در این نظم گفتمانی، معنا به عنوان ویژگی ذاتی اسناد یا گزاره‌ها تلقی می‌گردید و وظیفه نظام‌های اطلاعاتی، کشف و بازیابی این معنای ازپیش موجود بود (بلکین، ۱۹۷۸؛ ساراسویک، ۱۹۷۵). در چنین چارچوبی، تغییرپذیری معنا یا وابستگی آن به زمینه، نه منبع معرفت، بلکه نشانه‌ای از خطا، ابهام یا ناکارآمدی نظام تلقی می‌شد. دیرینه‌شناسی گفتمان نشان می‌دهد که صورت‌بندی معنا به مثابه فرایند تاریخی در پی یک گسست گفتمانی پدیدار شده است؛ گسستی که با ورود نگرش‌های تاریخی، تفسیری و انتقادی، قواعد کلاسیک معنا را بی‌اعتبار ساخته است. در این نظم جدید، معنا دیگر پیش‌فرض بازیابی نیست، بلکه خود نتیجه فرایندهای تفسیری، کاربردی و تعاملی است. معنا تنها در نسبت با زمان، تجربه زیسته و افق‌های متغیر تفسیر قابل گفتن می‌شود و از این‌رو، همواره در معرض بازسازی و دگرگونی قرار دارد (پالمر، ۱۹۹۹؛ کاپورو، ۱۹۹۷؛ یورلاند، ۲۰۰۲).

در گفتمان تعامل محور بازیابی اطلاعات، این قاعده با ظهور مفاهیمی چون «نیاز اطلاعاتی پویا»، «تعامل مستمر» و «چندخوانی معنا» تثبیت می‌شود. پژوهش‌هایی که بر رفتار اطلاع‌یابی، بافت‌مندی و تاریخ‌مندی جستجو تأکید دارند، معنا را نه نقطه پایان بازیابی، بلکه رخدادی تدریجی می‌دانند که در چرخه‌های تعامل کاربر و نظام شکل می‌گیرد (الیس، ۱۹۸۹؛ سوننوالد و ایوونن، ۱۹۹۹؛ اینگورسن و یارولین، ۲۰۰۵). بدین‌سان، معنا به جای آنکه بازیابی شود، در جریان جستجو «رخ می‌دهد».

تحلیل دیرینه‌شناختی نشان می‌دهد که سیالیت معنا هم‌زمان با بازآرایی معیارهای اعتبار معرفتی پدیدار شده است. در این رژیم حقیقت جدید، معیارهایی چون دقت و جامعیت جایگاه انحصاری خود را از دست می‌دهند و در کنار معیارهای کیفی‌ای چون رضایت تفسیری، تناسب زمینه‌ای و امکان مشارکت گفتمانی قرار می‌گیرند (لنکز، ۲۰۱۱؛ دیامانت، ۲۰۱۴). این جابه‌جایی نشان‌دهنده تغییر بنیادین در قواعد داوری است که تعیین می‌کند چه معنایی معتبر تلقی شود.

در این صورت‌بندی، چندصدایی و تکرار تفسیرها نه به عنوان نقص، بلکه به عنوان پیامد منطقی تاریخ‌مندی معنا ظاهر می‌شوند. معنا دیگر واحد، نهایی یا مطلق نیست، بلکه در میدان تعامل صداهای مختلف، کاربران، اسناد، نهادها و الگوریتم‌ها، پدیدار می‌گردد (یورلاند، ۲۰۱۵؛ کاپورو، ۲۰۱۰). با این حال، دیرینه‌شناسی فوکو نشان می‌دهد که این تکرار به معنای فقدان قاعده نیست؛ بلکه

1. Lankes

2. Palmer

3. Diamante

بیانگر تغییر قواعد است. معنا همچنان در چارچوب‌های گفتمانی خاص تولید می‌شود و سیالیت آن خود تحت نظم‌های دانایی، نهادی و فناوریانه محدود می‌گردد (فوکو، ۱۹۸۰). از این منظر، گزاره «هیچ معنای نهایی و مطلق وجود ندارد» را باید نه اعلام نسبی‌گرایی مطلق، بلکه نشانه‌ای از تغییر در صورت‌بندی دانایی معنا دانست؛ تغییری که در آن، معنا از جوهر ثابت به فرایندی تاریخی، کاربردی و مشروط بدل شده است. این صورت‌بندی، همچون هر نظم گفتمانی دیگر، تاریخی و موقتی است و خود می‌تواند در معرض گسست‌های آتی قرار گیرد. در نهایت، تحلیل دیرینه‌شناختی نشان می‌دهد که سیالیت معنا در گفتمان تعامل با زیبایی اطلاعات نه یک اصل فلسفی جهان‌شمول، بلکه محصول شرایط معرفتی خاصی است که در آن، زبان، تجربه، فناوری و نهادهای اطلاعاتی در پیوندی تازه سامان یافته‌اند. دیرینه‌شناسی با آشکار ساختن این شرایط، امکان نقد این گفتمان و بازاندیشی در حدود و پیامدهای آن برای نظریه و طراحی نظام‌های با زیبایی اطلاعات را فراهم می‌سازد (فوکو، ۱۳۹۸ ب).

۶. فضیلت چندصدایی و تضاد تفسیری: از منظر دیرینه‌شناسی فوکو، گزاره «چندصدایی و تضاد تفسیری نه نقص، بلکه فضیلت معرفتی است» را نباید به‌منزله یک داوری هنجاری درباره حقیقت یا برتری معرفتی تفسیرهای متکثر تلقی کرد، بلکه باید آن را نشانه‌ای از دگرگونی قواعد امکان تولید و اعتبار معنا در یک صورت‌بندی دانایی خاص دانست. مسئله اصلی در این سطح، نه دفاع از تکثر تفاسیر، بلکه تحلیل شرایطی است که در آن، تضاد تفسیری از «خطا» یا «ابهام» به «منبع معنا» بدل شده است (فوکو، ۱۳۹۸ ب).

تحلیل آرشو گفتمان‌های کلاسیک در علم اطلاعات نشان می‌دهد که در رژیم دانایی اثبات‌گرا، وحدت معنا شرط اعتبار معرفت تلقی می‌شد. در این چارچوب، چندگانگی تفسیر نشانه‌ای از ناکارآمدی زبان، ضعف نمایه‌سازی یا عدم تطابق میان پرسش و سند بود. نظام‌های با زیبایی اطلاعات بر این پیش‌فرض بنا شده بودند که معنای متن امری نسبتاً ثابت، قابل استخراج و مستقل از افق تاریخی کاربر است (بلکین، ۱۹۷۸؛ ساراسویک، ۱۹۷۵). در چنین نظم گفتمانی‌ای، تضاد تفسیری نه فضیلت، بلکه مسئله‌ای فنی برای حذف یا کاهش تلقی می‌شد. با این حال، دیرینه‌شناسی نشان می‌دهد که در نیمه دوم قرن بیستم، گسستی تدریجی در این قواعد رخ داد. در پی ورود نگرش‌های تفسیری، تاریخی و انتقادی، چندصدایی به تدریج در مقام یک قاعده مشروع تولید معنا ظاهر شد. در این صورت‌بندی جدید، معنا نه پیش‌فرض با زیبایی، بلکه محصول تعامل میان افق‌های متکثر، کاربران، اسناد، زمینه‌ها و نهادهای تلقی گردید. در نتیجه، تضاد تفسیری دیگر نشانه اختلال نبود، بلکه بیانگر پویایی میدان معنا محسوب شد (کاپورو، ۱۹۹۷؛ یورلاند، ۲۰۰۲؛ دیامانت، ۲۰۱۴).

در این چارچوب، نظریه‌هایی چون پلی‌فونی و هتروگلوسیا در اندیشه باختین، امتزاج افق‌ها در هرمنوتیک فلسفی گادامر، و نقد روایت‌های کلان در آثار لیوتار، نه به مثابه مبانی هنجاری، بلکه به عنوان منابع گفتمانی عمل کردند که امکان گفتن چندصدایی را فراهم ساختند. این مفاهیم قواعدی را تثبیت کردند که بر اساس آنها، وحدت معنا دیگر شرط اعتبار نبود و حقیقت به صورت امری گفتگو محور، تاریخی و وابسته به افق‌های تفسیر صورت‌بندی شد (گادامر، ۲۰۰۴؛ لیوتار^۱، ۱۹۸۴).

در گفتمان هرمنوتیکی علم اطلاعات، این دگرگونی با ظهور مفاهیمی چون «کاربر مشارکت‌گر»، «نیاز اطلاعاتی پویا» و «بازیابی تعاملی» تثبیت شد. پژوهش‌هایی که بر رفتار اطلاع‌یابی، بافت‌مندی و تاریخ‌مندی جستجو تمرکز دارند، معنا را رخدادی می‌دانند که در فرایند تعامل و در برخورد تفسیرهای گوناگون پدیدار می‌شود، نه داده‌ای که صرفاً باید بازیابی گردد (الیس، ۱۹۸۹؛ سونوالد و ایوون، ۱۹۹۹؛ اینگورسن و یارولین، ۲۰۰۵). بدین‌سان، چندصدایی به قاعده‌ای بدل شد که طراحی و ارزیابی نظام‌های اطلاعاتی را هدایت می‌کند.

تحلیل دیرینه‌شناختی نشان می‌دهد که در این صورت‌بندی جدید، معیارهای اعتبار معرفتی نیز دگرگون شده‌اند. شاخص‌هایی چون دقت و جامعیت، که در گفتمان کلاسیک نقش مسلط داشتند، جایگاه انحصاری خود را از دست داده و در کنار معیارهایی چون

^۱. Lyotard

رضایت تفسیری، مشارکت گفتمانی و توان نظام در پشتیبانی از تفسیرهای بدیل قرار گرفته‌اند (لنکز، ۲۰۱۱؛ مایرنیک^۱، ۲۰۰۸). این جابه‌جایی نشان می‌دهد که چندصدایی نه صرفاً یک موضع فلسفی، بلکه بخشی از بازآرایی قواعد داوری در علم اطلاعات است. با این حال، دیرینه‌شناسی هم‌زمان نشان می‌دهد که چندصدایی به معنای فقدان قاعده یا نسبی‌گرایی مطلق نیست. نقدهایی چون دیدگاه هیرش، که بر ضرورت ثبات معنا برای امکان انتقال دانش و بازتولیدپذیری علمی تأکید دارند، خود بخشی از میدان گفتمانی‌اند که حدود و قیود چندصدایی را ترسیم می‌کنند (هیرش، ۱۳۹۵). از این منظر، تضاد میان سیالیت معنا و پایداری مفهومی نه تعارضی بیرونی، بلکه تنش درون‌گفتمانی است که تعیین می‌کند در چه حوزه‌هایی و تا چه اندازه، چندصدایی مشروع تلقی می‌شود.

در نتیجه، چندصدایی و تضاد تفسیری را باید نه فضیلتی جهان‌شمول و نه تهدیدی برای عینیت، بلکه قاعده‌ای تاریخی و مشروط دانست که در یک رژیم دانایی خاص امکان‌پذیر شده است. این قاعده تعیین می‌کند که معنا چگونه تولید می‌شود، چه تفسیری معتبر است، و نظام‌های اطلاعاتی چه نقشی در سامان‌دهی میدان گفتگویی معنا ایفا می‌کنند (فوکو، ۱۹۸۰؛ کاپورو، ۲۰۱۰). در نهایت، تحلیل دیرینه‌شناختی نشان می‌دهد که چرخش به سوی چندصدایی در علم اطلاعات نه نتیجه پیروزی یک نظریه فلسفی، بلکه پیامد دگرگونی در شرایط معرفتی، فناورانه و نهادی است که در آن، معنا دیگر در وحدت تثبیت نمی‌شود، بلکه در مدیریت تضاد تفسیری و تنظیم گفتگوی میان صداها متکثر سامان می‌یابد. این صورت‌بندی، همچون هر نظم گفتمانی دیگر، تاریخی، موقتی و قابل دگرگونی است و خود می‌تواند در آینده در معرض گسست‌های تازه قرار گیرد (فوکو، ۱۳۹۸ ب).

۷. حذف معیار داوری در تفسیر: از منظر دیرینه‌شناسی فوکو، گزاره «حذف معیار داوری نهایی در تفسیر» را نباید به منزله انکار داوری یا فروغلتیدن در نسبی‌گرایی مطلق فهم کرد، بلکه باید آن را به عنوان نشانه‌ای از دگرگونی قواعد گفتمانی تمایز میان تفسیر معتبر و نامعتبر تحلیل نمود. مسئله اصلی در این سطح، نه این است که «همه تفسیرها درست‌اند»، بلکه این است که دیگر هیچ معیار فراتاریخی، بیرونی و جهان‌شمولی برای داوری تفسیری مفروض گرفته نمی‌شود (فوکو، ۱۳۹۸ ب). در گفتمان کلاسیک علم اطلاعات، داوری تفسیری بر مبنای رژیم دانایی پوزیتیویستی سامان یافته بود. در این صورت‌بندی، اعتبار معنا از طریق تطابق با واقعیت بیرونی، صحت صوری یا انطباق با پاسخ صحیح از پیش تعریف‌شده سنجیده می‌شد. معیارهایی چون دقت و جامعیت، تجسم نهادی این منطق داوری بودند که بر فرض وجود معنای واحد، ثابت و قابل بازیابی استوار بودند (ساراسویک، ۱۹۹۶؛ بلکین، ۱۹۷۸). در چنین نظامی، امکان حذف معیار داوری اساساً قابل تصور نبود، زیرا داوری شرط امکان علم تلقی می‌شد.

تحلیل دیرینه‌شناختی نشان می‌دهد که در نیمه دوم قرن بیستم، این نظم داوری با گسستی معرفتی مواجه شد. با ورود چرخش هرمنوتیکی، معنا نه به عنوان داده‌ای مستقل از مفسر، بلکه به مثابه رخدادی تاریخی، زبانی و موقعیتی صورت‌بندی شد. در این چارچوب، داوری دیگر نمی‌توانست بر معیارهای بیرونی و ثابت تکیه کند، بلکه به صورت اعتبار زمینه‌مند و بیناذهنی بازتعریف شد؛ اعتباری که بر انسجام درونی، تناسب با افق تاریخی کاربر و توان اقناع در گفتگو استوار است (گادامر، ۲۰۰۴؛ ریکور، ۱۹۷۶؛ لنکز، ۲۰۱۱).

از منظر فوکو، این تحول را باید به عنوان جابجایی رژیم حقیقت فهم کرد. حقیقت دیگر نه به مثابه تطابق با امر واقع، بلکه به مثابه اعتبار درون افق‌های گفتمانی تعریف می‌شود؛ افق‌هایی که خود تاریخی، مشروط و وابسته به قواعد قدرت-دانش‌اند (فوکو، ۱۹۸۰). در چنین رژیمی، حذف معیار داوری نهایی به معنای فقدان قاعده نیست، بلکه بیانگر انتقال داوری از سطح «حقیقت مطلق» به سطح «مشروعیت گفتمانی» است.

در گفتمان هرمنوتیکی علم اطلاعات، این جابه‌جایی به صورت کنار رفتن تدریجی معیارهای کلاسیک ارزیابی و ظهور شاخص‌های کیفی و تفسیری بروز می‌یابد. اعتبار نتایج بازیابی نه بر اساس درستی نهایی، بلکه بر مبنای تناسب با مسئله کاربر،

^۱. Mayernik

انسجام تفسیری و ظرفیت گشودن افق‌های جدید معنا سنجیده می‌شود. نظام اطلاعاتی در این صورت‌بندی دیگر داور حقیقت نیست، بلکه میانجی گفتگوی تفسیری میان کاربران، اسناد و زمینه‌هاست (الیس، ۱۹۸۹؛ کاپورو، ۲۰۰۰؛ یورلاند، ۲۰۰۵). با این حال، دیرینه‌شناسی هم‌زمان نشان می‌دهد که این صورت‌بندی بدون تنش نیست. دیدگاه‌هایی چون هرمنوتیک عینی هیرش، که بر ضرورت معیارهای نسبتاً پایدار مانند قصد مؤلف و قراردادهای ژانری تأکید دارند، خود بخشی از میدان گفتمانی‌اند که حدود حذف داوری نهایی را به چالش می‌کشند (هیرش، ۱۳۹۵). از منظر دیرینه‌شناختی، این نزاع نه تقابل میان «حق و باطل»، بلکه کشاکش میان دو قاعده متفاوت اعتبار است: یکی مبتنی بر بازسازی معنای قصدی، و دیگری مبتنی بر مشروعیت تفسیری در افق‌های تاریخی.

در نتیجه، حذف معیار داوری نهایی را باید نه نفی داوری، بلکه بازتعریف تاریخی داوری دانست. داوری از یک سازوکار بیرونی و هنجاری به فرایندی درون‌گفتمانی، موقتی و مشارکتی تبدیل می‌شود. این فرایند تعیین می‌کند چه تفسیری در یک بافت خاص معتبر تلقی شود، بی‌آنکه مدعی اعتبار جهان‌شمول و نهایی باشد (فوکو، ۱۳۹۸ ب). در نهایت، تحلیل دیرینه‌شناختی نشان می‌دهد که کنار گذاشتن داوری نهایی در علم اطلاعات، پیامد مستقیم دگرگونی در شرایط معرفتی، زبانی و نهادی تولید معناست. این تحول، نظام‌های اطلاعاتی را از سازوکارهای پاسخ‌محور به میدان‌هایی برای مدیریت اعتبار تفسیری سوق می‌دهد؛ میدانی که در آن، معنا نه کشف می‌شود و نه تحمیل، بلکه در گفتگوی میان افق‌ها به طور موقت تثبیت می‌گردد. چنین صورتی از داوری، همچون هر نظم گفتمانی دیگر، تاریخی، مشروط و مستعد بازآرایی‌های آتی است (فوکو، ۱۹۸۰).

۸. سامانه‌های اطلاعاتی به مثابه میدان‌های تولید معنا: تحلیل دیرینه‌شناختی ادبیات علم اطلاعات نشان می‌دهد

که تلقی از سامانه‌های اطلاعاتی، از «ابزارهای خنثای انتقال داده» به «میدان‌های گفتمانی تولید معنا» دچار دگرگونی بنیادین شده است. این تحول را نمی‌توان صرفاً نتیجه پیشرفت فناوریانه دانست، بلکه باید آن را نشانه‌ای از جابجایی در قواعد دانایی‌ای تلقی کرد که تعیین می‌کنند اطلاعات چگونه معنا می‌یابد و سامانه‌ها چه نقشی در این فرایند دارند (فوکو، ۱۳۹۸ ب). در گفتمان کلاسیک بازیابی اطلاعات، سامانه‌ها در چارچوب یک رژیم دانایی اثبات‌گرا صورت‌بندی می‌شدند. در این صورت‌بندی، اطلاعات واحدی عینی و مستقل از مفسر فرض می‌شد که باید از طریق سازوکارهای فنی و الگوریتمی از منبع به کاربر منتقل گردد. مدل‌های ارتباطی خطی، همچون الگوی شانون و ویور، تجسم نظری این نگاه بودند که در آن کاربر عمدتاً گیرنده منفعل پیام تلقی می‌شد و سامانه نقشی صرفاً ابزاری داشت (شانون و ویور، ۱۹۴۹).

تحلیل دیرینه‌شناختی نشان می‌دهد که این صورت‌بندی، از اواخر قرن بیستم، با چرخشی معرفتی مواجه شد. تحت تأثیر هرمنوتیک فلسفی و چرخش زبانی در علوم انسانی، معنا دیگر به عنوان ویژگی ذاتی داده‌ها تلقی نشد، بلکه به مثابه رخدادی تفسیری، تاریخی و وابسته به زمینه بازتعریف گردید (هایدگر، ۱۴۰۳؛ گادامر، ۲۰۰۴؛ ریکور، ۱۹۸۱). در این چارچوب جدید، تعامل کاربر با سامانه نه کنشی فنی، بلکه کنشی تفسیری تلقی شد که در آن معنا در نسبت میان داده، زبان، تجربه زیسته و بافت اجتماعی پدیدار می‌شود (کاپورو، ۱۹۹۲؛ کاپورو و یورلاند، ۲۰۰۳). از منظر فوکو، این تحول را باید به مثابه تغییر در قواعد صورت‌بندی گفتمان تحلیل کرد. سامانه‌های اطلاعاتی دیگر صرفاً بازتاب‌دهنده دانش موجود نیستند، بلکه در تعیین آنچه قابل گفتن، قابل جستجو و قابل اعتبار است، نقش فعالی ایفا می‌کنند. به بیان دیگر، سامانه‌ها به بخشی از میدان قدرت-دانش تبدیل می‌شوند که در آن، معنا تولید، تثبیت و بازتفسیر می‌گردد (فوکو، ۱۹۸۰؛ فرومان، ۲۰۰۴).

در این صورت‌بندی نوین، سامانه اطلاعاتی به منزله «میدان گفتمانی» فهم می‌شود؛ میدانی که در آن، افق‌های تفسیری کاربران، ساختارهای زبانی داده‌ها، و قواعد فنی و نهادی سامانه درهم می‌آمیزند. معنا نه پیشاپیش در داده‌ها نهفته است و نه به طور کامل در ذهن کاربر، بلکه در فرایند تعامل میان این عناصر و در یک بستر تاریخی خاص شکل می‌گیرد (الیس، ۱۹۹۲؛ بلکین، ۱۹۸۰؛ یورلاند، ۲۰۰۵). پیامد این جابجایی گفتمانی آن است که هدف سامانه‌های اطلاعاتی از «تحویل پاسخ درست» به «تسهیل فرایند تفسیر» تغییر می‌یابد. در این چارچوب، کاربر نه مصرف‌کننده منفعل اطلاعات، بلکه سوژه‌ای معنا ساز است که با کنش‌های

تفسیری خود، شبکه‌های معنایی را بازآرایی می‌کند. سامانه نیز نه داور حقیقت، بلکه میانجی‌ای است که امکان گفتگو میان افق‌های مختلف معنا را فراهم می‌سازد (لنکر، ۲۰۱۱؛ سوننوالد و ایوون، ۱۹۹۹).

از منظر دیرینه‌شناسی، این تحول نه توصیه‌ای هنجاری برای طراحی بهتر، بلکه نشانه‌ای از تغییر در اپیستمه حاکم بر علم اطلاعات است. گذار از سامانه به مثابه ابزار به سامانه به مثابه میدان معنا، بیانگر انتقال از گفتمان اثبات‌گرا به گفتمان تفسیری است؛ گفتمانی که در آن، دانش امری برساخته، تاریخی و وابسته به شرایط گفتمانی تلقی می‌شود (فوکو، ۱۳۹۸ب؛ فرومان، ۱۹۹۲). در نهایت، تحلیل دیرینه‌شناختی نشان می‌دهد که سامانه‌های اطلاعاتی، همچون دیگر نهادهای دانایی، نه خنثی هستند و نه بیرون از تاریخ. آنها در دل رژیم‌های حقیقت خاصی عمل می‌کنند و در تولید، سامان‌دهی و مشروعیت‌بخشی به معنا نقش دارند. از این‌رو، فهم سامانه‌های اطلاعاتی به مثابه میدان‌های تولید معنا، نه یک ادعای فلسفی انتزاعی، بلکه بازتابی از دگرگونی عمیق در قواعد دانایی علم اطلاعات معاصر است.

۹. داده و الگوریتم به مثابه متون قابل تفسیر: تحلیل دیرینه‌شناختی ادبیات تعامل بازیابی اطلاعات نشان می‌دهد که جایگاه داده و الگوریتم از «عناصر فنی و خنثی» به «ابژه‌های گفتمانی قابل تفسیر» دچار دگرگونی شده است. این تحول نه صرفاً حاصل پیچیده‌تر شدن فناوری، بلکه نشانه‌ای از تغییر در قواعد دانایی‌ای است که تعیین می‌کنند داده چگونه تولید می‌شود، الگوریتم چگونه عمل می‌کند و معنا در چه چارچوبی مشروعیت می‌یابد (فوکو، ۱۳۹۸ب). در گفتمان کلاسیک، داده به عنوان بازنمایی خام واقعیت و الگوریتم به عنوان سازوکاری بی‌طرف برای پردازش آن تصور می‌شد. در این صورت‌بندی، فاصله‌ای روشن میان «داده» و «تفسیر» وجود داشت و تفسیر عمدتاً به مرحله پسینی استفاده انسانی واگذار می‌شد. اما در گفتمان معاصر، این تمایز فرو می‌ریزد و داده و الگوریتم خود به مثابه ساختارهایی معنازا و واجد پیش‌فرض‌های معرفتی بازشناسی می‌شوند (بولاند و دی، ۱۹۸۹؛ کاپورو، ۱۹۹۲؛ بوکر و استار، ۱۹۹۹).

از منظر دیرینه‌شناسی فوکو، داده و الگوریتم بخشی از «رژیم‌های حقیقت» اند؛ یعنی مجموعه‌ای از قواعد، رویه‌ها و نهادها که تعیین می‌کنند چه چیزی می‌تواند به عنوان دانش معتبر ظاهر شود (فوکو، ۱۹۸۰). داده هرگز «خام» نیست، بلکه همواره محصول فرایندهای گزینش، نام‌گذاری، حذف و استانداردسازی است. الگوریتم نیز صرفاً دستورالعمل فنی نیست، بلکه دربردارنده مفروضات هنجاری، تصمیم‌های طراحی و اولویت‌های نهادی است که مسیر ظهور معنا را هدایت می‌کند (زویتس، ۲۰۱۶؛ گیلسپی، ۲۰۱۴). در این چارچوب، می‌توان داده‌ها، فراداده‌ها و سازوکارهای رتبه‌بندی را همچون متونی گفتمانی فهمید؛ متونی که نه بازتاب بی‌واسطه واقعیت، بلکه صورت‌بندی‌های تاریخی دانش هستند. همان‌گونه که فوکو نشان می‌دهد، هر آرشیو از خلال قواعد خاصی شکل می‌گیرد که تعیین می‌کنند چه چیز قابل ثبت، قابل نگهداری و قابل گفتن است (فوکو، ۱۳۹۸ب). داده نیز در نظام‌های اطلاعاتی معاصر، درون چنین آرشیوی تولید می‌شود و الگوریتم مجموعه قواعدی است که امکان‌های خوانش و دسترسی به این آرشیو را سامان می‌دهد.

از این منظر، الگوریتم را می‌توان با احتیاط مفهومی، در نسبت با «کارکرد مؤلف» تحلیل کرد. همان‌گونه که کارکرد مؤلف در اندیشه فوکو نه شخص نویسنده، بلکه سازوکاری برای تنظیم گردش معناست، الگوریتم نیز بدون آنکه فاعل انسانی باشد، نقش تنظیم‌کننده افق‌های دید، مسیرهای دسترسی و صورت‌های مشروع تفسیر را ایفا می‌کند (فوکو، ۱۳۷۴؛ بیر، ۲۰۱۷). الگوریتم تعیین نمی‌کند معنا چیست، اما تعیین می‌کند چه معنایی می‌توانند ظاهر شوند و کدام خوانش‌ها در حاشیه باقی بمانند.

تحلیل دیرینه‌شناختی نشان می‌دهد که این صورت‌بندی جدید، به ویژه در بستر یادگیری ماشین و سامانه‌های داده‌محور، با بازتعریف سوژه معرفتی همراه است. کاربر دیگر صرفاً مصرف‌کننده نتایج محاسباتی نیست، بلکه در تعامل با داده و الگوریتم، به سوژه‌ای تفسیری بدل می‌شود که معنا را در چارچوب افق‌های تاریخی و انتظارات خود برمی‌سازد (بلکین، ۱۹۸۰؛ الیس، ۱۹۹۲؛ سوننوالد و ایوون، ۱۹۹۹). پیامد این جابه‌جایی گفتمانی آن است که ارزیابی نظام‌های اطلاعاتی دیگر نمی‌تواند صرفاً بر معیارهای کلاسیک مبتنی بر فرض واقعیت واحد تکیه کند. معیارهایی چون دقت و جامعیت، جایگاه انحصاری خود را از دست می‌دهند و در

کنار شاخص‌هایی قرار می‌گیرند که به زمینه‌مندی، انسجام تفسیری و تجربه کاربر توجه دارند (لنکز، ۲۰۱۱). این تحول نشان‌دهنده تغییر در قواعد داوری معرفتی است، نه صرفاً افزودن معیارهای جدید. در نهایت، دیرینه‌شناسی نشان می‌دهد که تلقی داده و الگوریتم به مثابه عناصر خنثی، نه واقعیتهای طبیعی، بلکه محصول صورت‌بندی تاریخی خاصی در علم اطلاعات بوده است. در گفتمان معاصر، داده و الگوریتم به عنوان ابژه‌های گفتمانی بازشناسی می‌شوند؛ ابژه‌هایی که در پیوند با زبان، قدرت، فناوری و نهادها معنا می‌یابند. از این‌رو، فهم داده و الگوریتم به مثابه متون قابل تفسیر، نه ادعایی فلسفی انتزاعی، بلکه نشانه‌ای از تغییر عمیق در اپیستمه حاکم بر تعامل بازیابی اطلاعات است.

۱۰. گذار از بازنمایی به رخداد معنایی: تحلیل دیرینه‌شناختی ادبیات تعامل بازیابی اطلاعات نشان می‌دهد که تلقی از معنا از «بازنمایی واقعیت» به «رخداد معنایی» دچار دگرگونی شده است. در این صورت‌بندی جدید، معنا دیگر به عنوان تصویری ذهنی یا مفهومی از یک واقعیت بیرونی فهم نمی‌شود، بلکه به مثابه رخدادی تاریخی و موقعیتی در دل تجربه زیسته سوژه پدیدار می‌گردد. این تحول را نمی‌توان صرفاً تغییر در نظریه‌های شناختی دانست، بلکه باید آن را نشانه‌ای از تغییر در قواعد گفتمانی‌ای تلقی کرد که امکان گفتن، فهمیدن و مشروعیت‌بخشی به معنا را تعیین می‌کنند (فوکو، ۱۳۹۸ ب).

در گفتمان کلاسیک علم اطلاعات، معنا در چارچوب الگوهای بازنمایانه صورت‌بندی می‌شد. در این نظم دانایی، فرض بر آن بود که واقعیتی مستقل وجود دارد که می‌توان آن را از طریق نشانه‌ها، داده‌ها یا ساختارهای شناختی بازنمایی کرد و وظیفه نظام‌های اطلاعاتی، بازتولید هرچه دقیق‌تر این بازنمایی است. اما تحلیل دیرینه‌شناختی نشان می‌دهد که از اواخر قرن بیستم، این مفروضه به تدریج اعتبار خود را از دست داده و جای خود را به صورت‌بندی‌ای داده است که معنا را امری رخدادی، سیال و وابسته به تجربه می‌داند (بروکس، ۱۹۸۱؛ کاپورو، ۲۰۰۴؛ یورلاند، ۲۰۰۵).

در این صورت‌بندی نوین، فهم نه کشف حقیقتی از پیش موجود، بلکه شکل‌گیری افقی مشترک در بستر حضور، مواجهه و تعامل است. معنا در نسبت زنده میان سوژه و پدیدار روی می‌دهد و همواره در یک وضعیت تاریخی-فناورانه خاص تحقق می‌یابد. از منظر دیرینه‌شناسی، این تغییر بیانگر جابه‌جایی در قواعد تولید معناست: معنا دیگر در سطح بازنمایی‌های نمادین تثبیت نمی‌شود، بلکه در کنش‌های تعاملی و تجربه‌محور ظهور می‌کند (پالمر، ۱۹۹۹؛ سونوالد و ایوونن، ۱۹۹۹).

تحلیل گفتمان معاصر تعامل بازیابی اطلاعات نشان می‌دهد که بدنمندی و تجربه زیسته کاربر، به عنوان شروط امکان معنا، وارد میدان گفتمانی شده‌اند. در این چارچوب، تعامل با نظام‌های اطلاعاتی نه صرفاً فرایندی شناختی، بلکه کنشی مجسم و موقعیتی تلقی می‌شود که در آن معنا در لحظه استفاده و در بستر حضور کاربر شکل می‌گیرد (وارلا، تامسون و راش، ۱۹۹۱؛ هنزل، ۲۰۱۰). از منظر دیرینه‌شناختی، این امر نشان‌دهنده تغییر در تعریف سوژه معرفتی است: سوژه دیگر ناظر بازنمایی‌ها نیست، بلکه در مقام مشارکت‌کننده‌ای بدنمند، در تولید معنا دخیل است.

این جابه‌جایی گفتمانی را می‌توان در ظهور فناوری‌های تعاملی و چندحسی مشاهده کرد؛ فناوری‌هایی که امکان تجربه، حرکت و مواجهه مستقیم با داده را فراهم می‌سازند. در چنین فضاهایی، معنا نه از طریق دریافت نمادها، بلکه در خلال کنش، حضور و مشارکت پدیدار می‌شود. تحلیل دیرینه‌شناختی نشان می‌دهد که این تحول، بخشی از صورت‌بندی دانایی‌ای است که معنا را نه امری ایستا، بلکه رخدادی وابسته به موقعیت و تعامل می‌فهمد (لنکز، ۲۰۱۱؛ مایرنیک، ۲۰۰۸). پیامد این تحول آن است که معنا دیگر قابل تثبیت در قالب تفاسیر نهایی نیست. قواعد داوری معرفتی تغییر کرده‌اند و معنا به عنوان امری موقتی، چندلایه و وابسته به شرایط تعامل پذیرفته می‌شود. در این چارچوب، کاربر از مصرف‌کننده منفعل به سوژه‌ای مشارکت‌کننده در رخداد معنا تبدیل می‌شود؛ سوژه‌ای که حضور او شرط امکان فهم است، نه مانعی در برابر عینیت (بلکین، ۱۹۸۰؛ الیس، ۱۹۹۲).

در نهایت، دیرینه‌شناسی نشان می‌دهد که گذار از بازنمایی به رخداد معنایی، نه یک پیشرفت خطی نظری، بلکه نشانه‌ای از تغییر در اپیستمه حاکم بر علم اطلاعات معاصر است. این اپیستمه، معنا را نه در بازتاب واقعیت، بلکه در تجربه، حضور و تعامل تاریخی سوژه با نظام‌های اطلاعاتی صورت‌بندی می‌کند. از این‌رو، «رخداد معنایی» نه ماهیت نهایی معنا، بلکه صورت‌بندی دانایی

خاصی است که در یک برهه تاریخی معین امکان‌پذیر شده و همچون هر نظم گفتمانی دیگر، مشروط و دگرگون‌پذیر است (فوکو، ۱۳۹۸ب؛ کاپورو، ۲۰۰۸).

بحث و نتیجه‌گیری

یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد آنچه در ادبیات علم اطلاعات از آن با عنوان «چرخش هرمنوتیکی» یاد می‌شود، نه صرفاً تحول نظری یا پاسخ‌هنجاری به کاستی‌های رویکردهای پیشین، بلکه دگرگونی در شرایط امکان تولید معنا، تعریف حقیقت و صورت‌بندی نقش‌ها در نظام دانایی این حوزه است. در چارچوب دیرینه‌شناسی فوکو، این تحول را می‌توان به‌منزله جابجایی یک رژیم حقیقت تحلیل کرد؛ جابجایی‌ای که در آن، قواعد داوری، جایگاه سوژه، ماهیت داده و کارکرد سامانه‌های اطلاعاتی بازتعریف می‌شوند.

در پارادایم کلاسیک علم اطلاعات، که ریشه در مدل‌های انتقال‌محور مانند الگوی شانون و ویور^۱ (۱۹۴۹) داشت، اطلاعات به مثابه واحدی عینی، پایدار و قابل انتقال تصور می‌شد و کاربر در جایگاه گیرنده‌ای نسبتاً منفعل قرار می‌گرفت. در این صورت‌بندی، معنا امری مفروض تلقی می‌شد که پیشاپیش در داده یا سند حضور دارد و وظیفه سامانه، بازنمایی هرچه دقیق‌تر آن است. تحلیل دیرینه‌شناختی نشان می‌دهد که این تصور، نه امری بدیهی یا طبیعی، بلکه محصول یک نظم گفتمانی خاص است که در آن، حقیقت بر اساس تطابق با واقعیت بیرونی و معیارهای کمی جهان‌شمول تعریف می‌شد. در مقابل، گفتمان هرمنوتیکی متأخر، که در گزاره‌های این پژوهش صورت‌بندی شد، شرایط امکان متفاوتی را برای معنا پدید می‌آورد. در این نظم جدید، داده، سند و حتی الگوریتم دیگر به عنوان عناصر خام یا خنثی فهمیده نمی‌شوند، بلکه به‌منزله متون قابل تفسیر در نظر گرفته می‌شوند که معنا را نه در خود، بلکه در بستر مواجهه تفسیری و زمینه‌مند با کاربر تولید می‌کنند. از این منظر، ادعای «خام بودن داده» یا «بی‌طرفی الگوریتم» نه یک واقعیت پیشینی، بلکه یک برساخت تاریخی و گفتمانی است که در چارچوب خاصی از عقلانیت علمی مشروعیت یافته است. دیرینه‌شناسی نشان می‌دهد که داده و الگوریتم، همانند هر متن دیگر، تابع قواعد انتخاب، حذف، نام‌گذاری و رتبه‌بندی‌اند و از خلال همین قواعد است که به‌منزله حاملان حقیقت ظاهر می‌شوند.

این جابه‌جایی گفتمانی، هم‌زمان با بازتعریف جایگاه کاربر رخ می‌دهد. کاربر در این صورت‌بندی جدید، نه دریافت‌کننده معنا، بلکه سوژه‌ای تفسیری است که با پیش‌فهم‌ها، افق انتظارات و تجربه زیسته خود در فرایند تولید معنا مشارکت می‌کند. اعتبار تفسیر نیز دیگر از تطابق با یک معیار بیرونی و نهایی ناشی نمی‌شود، بلکه در چارچوب «اعتبار زمینه‌مند» تعریف می‌گردد؛ اعتباری که بر انسجام درونی، تناسب با موقعیت کاربر، و توان معنازایی در یک بافت خاص استوار است. این تغییر، نه نفی داوری، بلکه دگرگونی در ماهیت داوری است؛ داوری‌ای که از شکل فراتاریخی و مطلق، به شکلی تاریخی، دیالوگی و موقتی تبدیل می‌شود.

تحلیل گزاره‌ها نشان داد که این تحول، در سطح طراحی و کارکرد سامانه‌های اطلاعاتی نیز قابل ردیابی است، بی‌آنکه نیازمند داوری هنجاری درباره «بهتر» یا «بدتر» بودن رویکردها باشد. سامانه‌های اطلاعاتی، در این صورت‌بندی، دیگر صرفاً ابزارهای فنی انتقال داده نیستند، بلکه به مثابه میدان‌های گفتمانی تولید معنا عمل می‌کنند؛ میدانی که در آن‌ها، تعامل کاربر با داده، الگوریتم و دیگر کاربران، رخداد معنا را ممکن می‌سازد. از این منظر، تغییراتی چون طراحی مشارکتی، تعامل کاربرمحور، و تأکید بر تجربه زیسته و بدنمند را می‌توان نه به عنوان پیشرفت‌های خطی، بلکه به عنوان نشانه‌هایی از استقرار یک نظم گفتمانی تازه درک کرد که در آن، معنا به مثابه رخداد و نه بازنمایی فهمیده می‌شود.

گذار از منطق بازنمایی به منطق رخداد معنایی، که در گزاره‌های پایانی تحلیل شد، نشان می‌دهد فهم در این چارچوب نه کشف حقیقتی مستقل، بلکه شکل‌گیری افق مشترک در بستر حضور، مواجهه و تعامل است. معنا در این تلقی، نه در داده به مثابه شیئی عینی، و نه در ذهن سوژه به مثابه امر ذهنی محض، بلکه در نسبت زنده و تاریخی میان این دو پدیدار می‌شود. این درک از معنا،

^۱. Shannon & Weaver

هم‌راستا با هرمنوتیک فلسفی گادامر، فهم را از سطح بازنمایی معرفت‌شناختی به سطح رخداد هستی‌شناختی منتقل می‌کند و نشان می‌دهد که تجربه، بدن‌مندی و موقعیت‌مندی، بخشی از شرایط امکان دانش دیجیتال هستند.

در پرتو این تحلیل، می‌توان نتیجه گرفت که چرخش هرمنوتیکی در علم اطلاعات را باید نه صرفاً تغییر روش یا افزودن لایه‌ای تفسیری به مدل‌های پیشین، بلکه بازآرایی عمیق نظم گفتار درباره حقیقت، معنا و نقش سامانه‌های اطلاعاتی دانست. این بازآرایی، پیامدهایی برای نحوه ارزیابی سامانه‌ها، تعریف کیفیت، و فهم نقش نهادهای اطلاعاتی دارد؛ بی‌آنکه این پیامدها لزوماً به‌منزله توصیه‌های هنجاری عرضه شوند. آنچه اهمیت دارد، آشکار شدن این نکته است که معیارهای ارزیابی، شیوه‌های طراحی و حتی مفاهیمی چون بی‌طرفی، کارآمدی و دقت، خود در دل یک صورت‌بندی گفتمانی خاص معنا می‌یابند و با تغییر آن صورت‌بندی، دگرگون می‌شوند.

در عین حال، این نظم گفتمانی جدید خالی از تنش و محدودیت نیست. تحلیل دیرینه‌شناختی امکان طرح پرسش‌هایی انتقادی را فراهم می‌کند: از جمله خطر نسبی‌گرایی افراطی، دشواری مقیاس‌پذیری رویکردهای تفسیری در سامانه‌های کلان، و تنش میان ایده‌های هرمنوتیکی چندصدایی با واقعیت اقتصاد سیاسی پلتفرم‌های انحصاری. این چالش‌ها نشان می‌دهند که رژیم حقیقتِ نوظهور نیز همچون هر نظم دانایی دیگر، ناپایدار، مناقشه‌برانگیز و در معرض بازصورت‌بندی‌های بعدی است.

در مجموع، این پژوهش نشان می‌دهد که چرخش هرمنوتیکی در علم اطلاعات را می‌توان به مثابه لحظه‌ای از گسست اپیستمای فهمید؛ لحظه‌ای که در آن، معنا از بازنمایی به رخداد، داده از ماده خام به متن، کاربر از گیرنده به مفسر، و سامانه از ابزار فنی به میدان گفتمان بازتعریف می‌شود. این جمع‌بندی، نه داوری نهایی درباره مسیر آینده علم اطلاعات، بلکه توصیفی تحلیلی از شرایطی است که در آن، امکان‌های جدیدی برای فهم، طراحی و ارزیابی نظام‌های اطلاعاتی پدیدار شده‌اند.

ملاحظات اخلاقی

پیروی از اصول اخلاق پژوهش

نویسندگان اصول اخلاقی را در انجام و انتشار این پژوهش علمی رعایت نموده‌اند و این موضوع مورد تأیید همه آنهاست.

مشارکت نویسندگان

نویسنده اول: گردآوری و آماده‌سازی داده‌ها، تجزیه و تحلیل اطلاعات، تحلیل و تفسیر اطلاعات و نتایج، تهیه پیشنویس مقاله؛
نویسنده دوم: استاد راهنمای اول پایان‌نامه، مشارکت در طراحی پژوهش، نظارت بر پژوهش، مطالعه و بازبینی مقاله؛
نویسنده سوم: استاد مشاور پایان‌نامه، مشارکت در طراحی پژوهش، نظارت بر پژوهش، مطالعه و بازبینی مقاله؛ و
نویسنده چهارم: استاد راهنمای دوم پایان‌نامه، طراحی پژوهش، نظارت بر مراحل انجام پژوهش، بررسی و کنترل نتایج، اصلاح، بازبینی و نهایی‌سازی مقاله.

تعارض منافع

بنا بر اظهار نویسندگان این مقاله تعارض منافع ندارد.

حامی مالی

مقاله حاضر با حمایت معنوی معاونت پژوهشی دانشگاه تهران انجام شد.

سپاسگزاری

از داوران محترم به خاطر ارائه نظرهای ساختاری و علمی سپاسگزاری می‌شود.

منابع

- اینگورسن، پیتر (۱۳۸۹). *تعامل بازاریابی اطلاعات*. تهران: کتابدار.
- باختین، میخائیل (۱۴۰۱). *تخیل مکالمه‌ای جستارهایی درباره رمان*. تهران: نی.
- خندان، محمد (۱۳۸۸). *فلسفه اطلاعات در نظر لوجیانو فلورییدی و رافائل کاپورو*. تهران: چاپار؛ نهاد کتابخانه‌های عمومی کشور.
- دیلتای، ویلهلم (۱۴۰۱). *مقدمه بر علوم انسانی*. تهران: ققنوس.
- شلایرماخر، فریدریش (۱۴۰۳). *هرمنوتیک: دست‌نوشته‌های سال‌های ۱۸۰۹ و ۱۸۱۹*. تهران: نی.
- فوکو، میشل (۱۳۷۴). *مؤلف چیست؟. سرگشتگی نشانه‌ها* (ص ۱۹۰-۲۱۴). تهران: مرکز.
- فوکو، میشل (۱۳۹۲). *دیرینه‌شناسی دانش*. تهران: نی.
- فوکو، میشل (۱۳۹۸الف). *نظم گفتار: درس افتتاحیه در کثر دو فرانس*. تهران: سپهر خرد.
- فوکو، میشل (۱۳۹۸ب). *نظم اشیاء: دیرینه‌شناسی علوم انسانی*. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی..
- فوکو، میشل (۱۴۰۳). *مرقبت و تنبیه: تولد زندان*. تهران: نی.
- کاپورو، رافائل (۱۳۹۸). *معرفت‌شناسی و علم اطلاعات. در فلسفه علم اطلاعات: بنیادها و روش‌ها* (ص ۱۰۷-۱۴۱). تهران: اساطیر پارسی؛ چاپار.
- کندال، گوین؛ ویکام، گری (۱۴۰۳). *کاربرد روش‌های فوکو*. تهران: شوند.
- هایدگر، مارتین (۱۴۰۳). *هستی و زمان*. تهران: ققنوس.
- هیرش، اریک دونالد (۱۳۹۵). *اعتبار در تفسیر*. تهران: حکمت.
- یورلاند، بیرگر (۱۳۸۱). *بنیادهای فلسفی، نظری، و عملی علم کتابداری و اطلاع‌رسانی در مبانی، تاریخچه و فلسفه علم اطلاع‌رسانی* (ص ۱-۴۸). تهران: کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.

References

- Barthes, R. (1977). *The death of the author*. In *image music text*. Translated by Stephen Heath. New York: Hill and Wang. <https://doi:10.1016/j.sbspro.2015.04.042>
- Belkin, N. J. (1978). Information concepts for information science. *Journal of Documentation*, 34(1), 55–85. <https://doi.org/10.1108/eb026653>
- Belkin, N. J. (1980). The cognitive viewpoint in information science. *Journal of Information Science*, 16(1), 11–15. <https://doi.org/10.1177/016555159001600104>
- Borgman, C. L. (2000). *From Gutenberg to the global information infrastructure: Access to information in the networked world*. MIT Press. <https://mitpress.mit.edu/9780262524373>
- Bakhtin, M. (2022). *The dialogic imagination: Essays on the novel*. Tehran: Ney. [in Persian]
- Capurro, R. (1992). Informatics and hermeneutics. In C. Floyd, H. Züllighoven, R. Budde, & R. Keil-Slawik (Eds.), *Software Development and Reality Construction* (pp. 363–375). Berlin: Springer. https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-642-75938-1_21
- Capurro, R. (1997). Stable knowledge? Paper presented at the Workshop: *Knowledge for the Future - Wissen für die Zukunft*, Brandenburg Technical University, Cottbus. <https://zenodo.org/records/10009338/>
- Capurro, R. (2000). Hermeneutics and the phenomenon of information. In C. Mitcham (Ed.), *Metaphysics, epistemology, and technology: Research in philosophy and technology* (Vol. 19, pp. 79–85). Amsterdam: JAI/Elsevier. <https://www.elsevier.com/books/metaphysics-epistemology-and-technology/mitcham/978-0-7623-0669-9>
- Capurro, R. (2004). Skeptical knowledge management. In H.-C. Hobohm (Ed.), *Knowledge management: Libraries and librarians taking up the challenge* (pp. 47–57). München: Saur. (IFLA Publication 108). <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/9783110202067.47/html>
- Capurro, R. (2008). Hermeneutics facing the information enframing. *ACM Ubiquity*, 9(8), February 26 – March 3. <https://ubiquity.acm.org/article.cfm?id=1357376>
- Capurro, R. (2010). Digital hermeneutics: An outline. *AI & Society*, 25(1), 35–42. <https://doi.org/10.1007/s00146-009-0257-4>
- Capurro, R. (2019). Epistemology and information science. In *Philosophy of information science: foundations and methods* (pp. 107–141). Tehran: Asatir-e Parsi; Chapar. [in Persian]
- Capurro, R., & Hjørland, B. (2003). The concept of information. *Annual Review of Information Science and Technology*, 37, 343–411. <https://doi.org/10.1002/aris.1440370109>
- Diamante, O. R. (2014). The hermeneutics of information in the context of information technology. *KRITIKE: An Online Journal of Philosophy*, 8(1), 168–189. https://www.kritike.org/vol8no1/diamante_june2014.pdf
- Dilthey, W. (1989). *Introduction to the human sciences* (Vol. 1). Princeton University Press.
- Dilthey, W. (2022). *Introduction to the human sciences*. Tehran: Ghoghnoos (Phoenix). [in Persian]
- Ellis, D. (1989). A behavioural model for information retrieval system design. *Journal of Information Science*, 15(4-5), 237–247. <https://doi.org/10.1177/016555158901500406>

- Ellis, D. (1992). The physical and cognitive paradigms in information retrieval research. *Journal of Documentation*, 48(1), 45–64. <https://doi.org/10.1108/eb026893>
- Fish, S. (1980). *Is there a text in this class? The authority of interpretive communities*. Harvard University Press. <https://files.taskade.com/attachments/ad8d1922-a460-4f04-8ace-210249c7d36a/original/duvyfexohudil.pdf>
- Floridi, L. (2014). *The fourth revolution: How the infosphere is reshaping human reality*. Oxford University Press. https://issc.al.uw.edu.pl/wp-content/uploads/sites/2/2022/05/Luciano-Floridi-The-Fourth-Revolution_-How-the-infosphere-is-reshaping-human-reality-Oxford-University-Press-2014.pdf
- Foucault, M. (1970). *The Order of Things: an archaeology of the human sciences*.
- Foucault, M. (1971). Orders of discourse. *Social Science Information*, 10(2), 7-30. <http://doi.org/10.1177/053901847101000201>
- Foucault, M. (1980). *Power/knowledge: Selected interviews and other writings 1972–1977* (C. Gordon, Ed.). Pantheon Books. https://monoskop.org/images/5/5d/Foucault_Michel_Power_Knowledge_Selected_Interviews_and_Other_Writings_1972-1977.pdf
- Foucault, M. (1995). What is an author? In *The discourse on language and other essays* (pp. 190–214). Tehran: Markaz. [in Persian]
- Foucault, M. (2003). What is an author?. In *Reading architectural history* (pp. 71-81). Routledge.
- Foucault, M. (2012). *Discipline and punish: The birth of the prison*. Vintage.
- Foucault, M. (2013). *Archaeology of knowledge*. Routledge.
- Foucault, M. (2013). *The archaeology of knowledge*. Tehran: Ney. [in Persian]
- Foucault, M. (2019a). *The order of discourse: Inaugural lecture at the collège de France*. Tehran: Sepehr-e Kherad. [in Persian]
- Foucault, M. (2019b). *The order of things: An archaeology of the human sciences*. Tehran: Institute for Humanities and Cultural Studies. [in Persian]
- Foucault, M. (2024). *Discipline and punish: The birth of the prison*. Tehran: Ney. [in Persian]
- Frohmann, B. (1992). The power of images: A discourse analysis of the cognitive viewpoint. *Journal of Documentation*, 48(4), 365-386. <https://doi.org/10.1108/eb026904>
- Frohmann, B. (2002). Discourse and documentation: Some implications for pedagogy and research. *Journal of Education for Library and Information Science*, 43(1), 3-16. <https://doi.org/10.2307/40324096>
- Frohmann, B. (2004). *Deflating information: From science studies to documentation*. University of Toronto Press. <https://utorontopress.com/9780802089151/deflating-information>
- Frohmann, B. (2008). The role of ethics in knowledge production. In *The handbook of information and computer ethics* (pp. 59-76). John Wiley & Sons. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1002/9780470281819.ch3>
- Gadamer, H.-G. (2004). *Truth and Method* (J. Weinsheimer & D. G. Marshall, Trans.). Continuum. (Original work published 1960). https://dl1.cuni.cz/pluginfile.php/908863/mod_resource/content/1/truth-and-method-gadamer-2004.pdf

- Heidegger, M. (2024). *Being and time*. Tehran: Ghoghnoos. [in Persian]
- Hirsch, E. D. (2016). *Validity in interpretation*. Tehran: Hekmat. [in Persian]
- Hjørland, B. (1998). *Information retrieval, text composition, and semantics*. Knowledge Organization, 25(1/2), 16–31. <https://www.isko.org/ko.html>
- Hjørland, B. (2002). Domain analysis: A socio-cognitive orientation for information science research. *Journal of Documentation*, 58(4), 422–462. <https://doi.org/10.1108/00220410210441614>
- Hjørland, B. (2002). Philosophical, Theoretical, and Practical Foundations of Library and Information Science. In *Foundations, history, and philosophy of information science* (pp. 1–48). Tehran: National Library of the Islamic Republic of Iran. [in Persian]
- Hjørland, B. (2005). Semantics and knowledge organization. *Annual Review of Information Science and Technology*, 39, 367–405. <https://doi.org/10.1002/aris.1440390116>
- Hjørland, B. (2015). The phrase “information storage and retrieval” (IS&R): An historical note. *Journal of the Association for Information Science and Technology*, 66(6), 1299–1302. <https://doi.org/10.1002/asi.23228>
- Ingwersen, P. (1992). *Information retrieval interaction* (Vol. 246). London: Taylor Graham.
- Ingwersen, P. (2010). *Information retrieval interaction*. Tehran: Ketabdar. [in Persian]
- Ingwersen, P., & Järvelin, H. (2005). *The Turn: Integration of Information Seeking and Retrieval in Context*. Dordrecht: Springer. <https://www.researchgate.net/publication/310595586>
- Kaplan, A. (2016). *Digital humanities and the transformation of knowledge*. Oxford University Press. <https://www.researchgate.net/publication/354915524>
- Kendall, G., & Wickham, G. M. (1998). *Using Foucault's methods*.
- Kendall, Gavin; Wickham, Gary (2024). *Using Foucault's methods*. Tehran: Shavand. [in Persian]
- Khandan, M. (2009). *Philosophy of information in the views of Luciano Floridi and Rafael Capurro*. Tehran: Chapar; Public Libraries Foundation of Iran. [in Persian]
- Khatami, M. (2020). *Gadamer and the problem of hermeneutics*. Tehran: Elm. (In Persian)
- Lankes, R. D. (2011). *The atlas of new librarianship*. MIT Press. <https://mitpress.mit.edu/9780262015097/the-atlas-of-new-librarianship>
- Lyotard, J.-F. (1984). *The postmodern condition: A report on knowledge*. University of Minnesota Press. https://monoskop.org/images/e/e0/Lyotard_Jean-Francois_The_Postmodern_Condition_A_Report_on_Knowledge.pdf
- Mayernik, M. (2008). *Information seeking in real-world settings: An activity theoretical analysis*. IS 295 – UCLA, Winter Quarter. Unpublished course paper. <https://www.researchgate.net/publication/220142041>
- Palmer, R. E. (1999, April 1). *The relevance of Gadamer's philosophical hermeneutics to thirty-six topics or fields of human activity*. Lecture presented at the Department of Philosophy, Southern Illinois University at Carbondale. <http://www.Mac.edu/faculty/richardpalmer/relevance.html>

- Saracevic, T. (1975). Relevance: A review of and a framework for the thinking on the notion in information science. *Journal of the American Society for Information Science*, 26(6), 321–343. <https://doi.org/10.1002/asi.4630260604>
- Saracevic, T. (1996). Relevance reconsidered. In *Proceedings of the Second Conference on Conceptions of Library and Information Science* (CoLIS 2). <https://comminfo.rutgers.edu/~tefko/Relevance%20reconsidered%20COLIS2.pdf>
- Schleiermacher, F. (2024). *Hermeneutics: Manuscripts from the Years 1809 and 1819*. Tehran: Ney. [in Persian]
- Shannon, C. E., & Weaver, W. (1949). *The mathematical theory of communication*. University of Illinois Press. <https://www.press.uillinois.edu/books/catalog/62wfe2mn9780252725463.html>
- Sonnenwald, D. H., & Iivonen, M. (1999). An integrated human information behavior research framework for information studies. *Library & Information Science Research*, 21(4), 429–457. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0740818899000237>
- Wikgren, M. (2005). Critical realism as a philosophy and social theory in information science? *Journal of Documentation*, 61(1), 11–22.
- Williamson, T. (2002). *Knowledge and its limits*. New York: Oxford university press. <https://global.oup.com/academic/product/knowledge-and-its-limits-9780199256563>